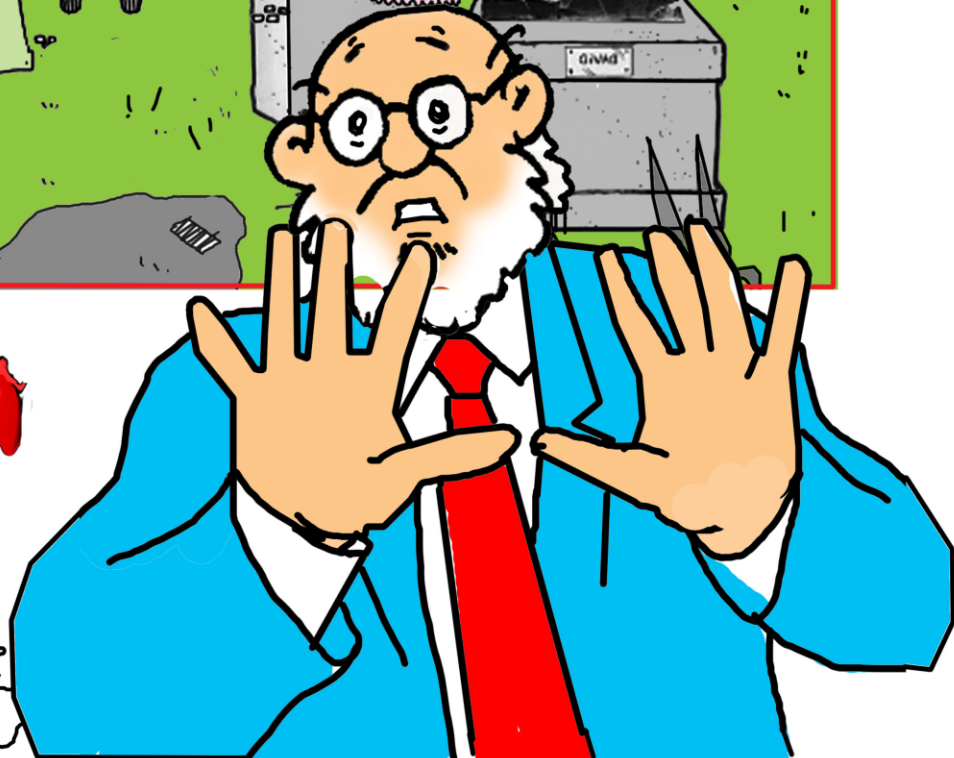
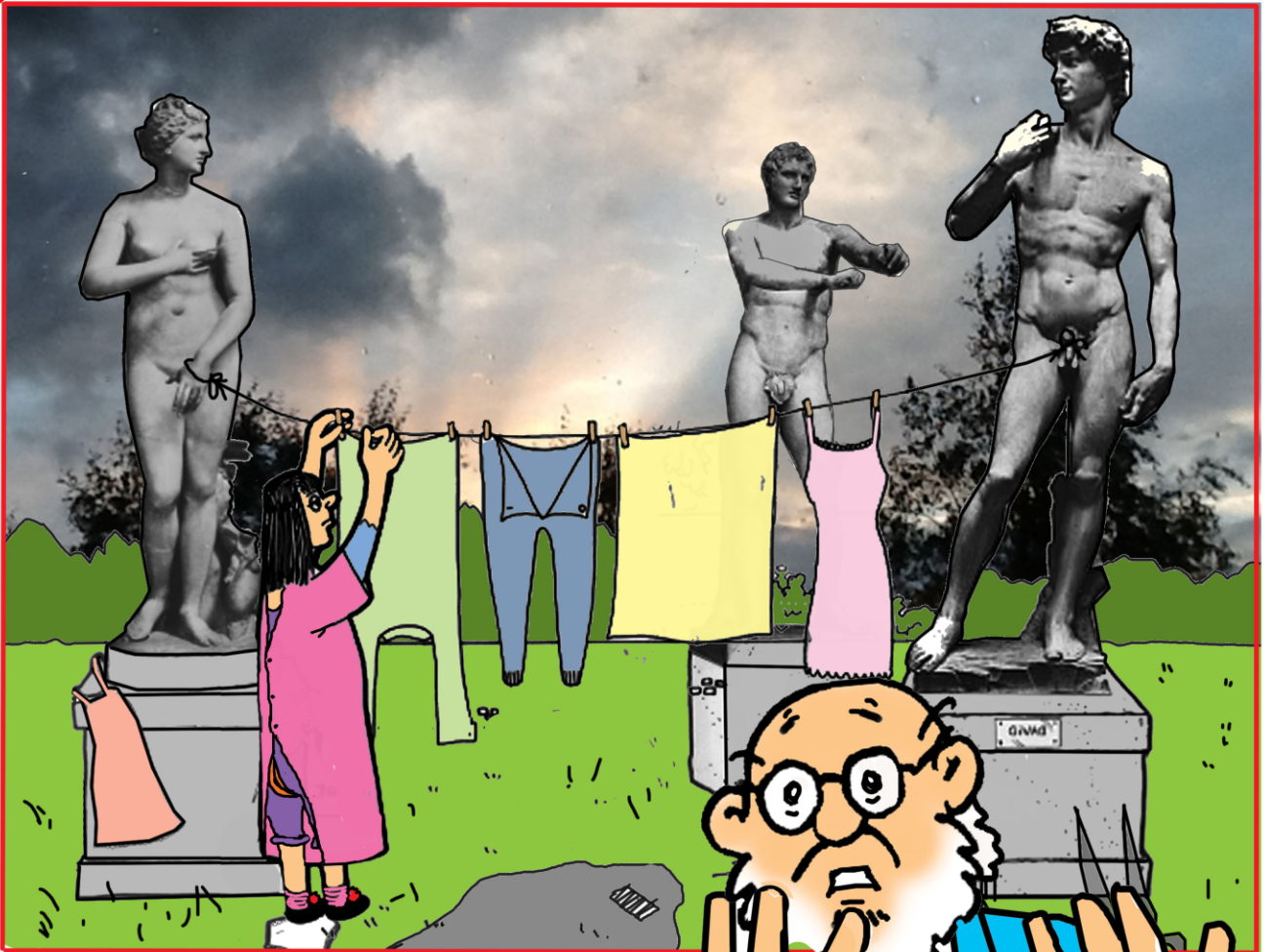

IVIÈR 2012 * L° 64

Li Rantoele

Gazete di prôze nén racontece ki rexhe tos les troes moes eplaideye pal "RANTOELE", soce nén recwârlante (a.s.b.l.) avou l' aspalaedje del Kiminâlté Walonreye-Brussele

Mwaisse sicrijheu : L. Mahin - Dessins : Djozé
Eplaideyes responsâves : Lucyin Mahin & Pire Otjacque
19, rûe d' la Hasse, 6840 Li Tchesteu - Bureau de dépôt : 6840-Neufchâteau
Pris : 3 uros à limero ; abounmint po èn an : 12 uros (20 po l' etrindjir)
à conte 068-2204305-07 (IBAN BE74 0682 2043 0507)

Li mot « rantoele »

Li mot « **rantoele** », c' est dandjreus on riscôpaedje [*mécoupure*] do shuvion [*suite de mots*] « l' arantoele » (l' araegneye, l' arincrin). On l' dijheut purade so l' Årdene, el Province do Lusimbork, la k' i s' prononcive *ranteûle*, *ranteûye*, *rantûye*, *rantûle*, *rantôye*, *rantoûye*, *rantouïle*, *rantwèle*, *rantwâye*, *rantwaye*, *rantwale*, evnd. (ALW 8).

Li Rantoele-soce

Li Rantoele-soce, c' est ene Soce Nén Recwârlante (S.N.R., a.s.b.l.) k' a stî metowe so pîs e 1996 pa Tiri Dumont, Lorint Hendschel, Lucyin Mahin, Pire Otjacques & Stefane Quertinmont.

Po pus di racsegnes, alez sol Wikipedia walon, et s' potchîz a « [Li_Rantoele_\(soce\)](#) ».

Li Rantoele-gazete

Li Rantoele-gazete eplaide à pus sovint des ârtikes e **rfondou walon** (*orthographe wallonne unifiée*). Pacô, nos wårdans, e clintcheyès letes, sacwants mots des accints do payis.

Mins brâmint des tecses k' on nos a-st evoyî e-n on walon coinrece [*régiolecte*] ont stou eplaidîs, come li scrijheu(se) les a-st ortografî, sol waibe « li walon d' emon nozôtes » : <http://walon.cultureforum.net/>

Responsâvisté

Les scrijheu(se)s sont responsâves di çou k' i (ele) sicrijhnut, et les dessineus di çou k' i croyelnut (gn addja pupont d' mezuzance do coir des comeres, dins ç' limero ci, todi).

Aspougneu

Pol troejhinme côp, li Rantoele a stî adjinçnêye avou l' programe d' eplaidaedje « Scribus 1.4.0 » sol sistinme d' operance Linux (openSUSE).

publiyé e respônsâvité: One Saki, r. do Tchôtron 14 B-5110 Oue Sadju
Mwêti n° 0, d'cîmbe 94; posse d'evoyâje: Numeur 1

Li Rantwèle

On foyya å vnî po les rjâzôts do walon - * 0 - 10 frs

Abondroets

Les scrijhaedjes del Rantoele polèt esse riprins tot marcant bèn l' sourdant.

Les textes publiés dans « Li Rantoele » peuvent être repris en citant la source.

Et n' rovyîz nén ki :

xh se prononce généralement **ch** et **jh** se prononce **j** (les 2 se prononcent **h** a Liège); **ea** se prononce **ia** ou **ê** (fr. eau); **én** se prononce généralement **in** (**én** ou **é** à Charleroi, **î** à Nivelles, **ègn** en Hesbaye); **ae** se prononce généralement **a** (**è** à Liège, **â** à Charleroi dans le suffixe -âdje), **oe** se prononce généralement **wè** (**eû** à Liège, mais aussi **è**, **û**, **ë**, **wa**, **où**, **wé**, etc.), **sch** se prononce **sk** ou **ch** (mais **h** à Liège); **oi** se prononce **wa** à Namur, **wè** à Liège, **ôn** à Charleroi et **où** à Nivelles, **â** se prononce **au** à Namur, **â** en Haute-Ardenne, et variablement **au**, **â**, ou **a** à Charleroi; **ô** se prononce nasalisé en Ardenne et à l'Est du Brabant (presque **on**), et **où** à Nivelle; **sh** se prononce **ss** à l'Est et **ch** à l'Ouest; **oen** se prononce souvent **on** à l'Est et **win** à l'Ouest.

Ces groupes de lettres sont des **diasystèmes** ou **archigraphèmes**. E walon, on dit **betchfessîs scrijhas**, (do viebe « betchfessî », *placer tête-bêche*).

En wallon unifié, tous les E internes se prononcent **è**. remantchî = **rèmantchî**; soce nén **rècwârlante**.

La lettre **é** ne s'écrit que si elle représente un phonème du walon : **ceréjhe**, **tuzé**. Mais pas si elle provient d'un calque du français : **prezinter**, **republike** (lire **è**).

Di traze a catoize

Novelès stroetès plakes (cédés & dévédés) e walon

Slam Slangen : Ene sitroete plake avou des bokets di slam, dits pa Marcel Slangen, sol tinme di Lidje et d' Mouze. 8 € - ou 11 po vs l' evoyî - à conte BE13 0011 3211 0339

Les mintreyes da Monsieu Moulot (loukîz sol Rantoele 63, p. 21) : on fime d' imâdjes e sacwants lingaedjes, inte di zeles li walon (mins ki l' son î est ene miete flâwe; ça vos frè atchter des hôt-pârleus) : 15 € al "livreye Châle Massaux" (livreye do fornea, levêye so Dinant, 874, a Wepion); ou li cmmander tot-z evoyant 18 € sol conte BE40 7512 0029 7663 do Chwès, 4 rowe des gregnes a 5100 Wepion.

Dji m' sovén : sitroete plake di câzaedje; 12 beas tecses da Châle Massaux, 12 portraits di djins d' ses djins; 7 € al livreye ou 10 € po vs l' evoyî e vosse mâjhone (come vaici âdzeu).

Li RANTWÈLE

Novea live sol walon

Motî d' Âve : On vî motî da l' abé Massaux, on curé d' Âve [Wavre], raspepyî e scrijhaedje Feller pa Jean Lechanteur, Jean-Jacques Gaziaux et Guy Belleflamme. Vindou pa l' SLLW (loukîz cial âdzo).

Novea live e walon

Prôzes et rawete di powinmes e walon da Louwis Rmâke : 20 € al SLLW (30 € avou li live di powinmes di dvant); conte 000-0102927-10; racsegnes : sllw@skynet.be

Bate di scrijhaedjes

Scrijhaedje di sinnetes po ls efants (tecses d' ene pådje di prôze ou arimés). Nén dpus d' troes tecses pa bateu(se). Divant l' 28 di fevrî 2013 a l' UCW, 20 rowe Surlet, 4020 Lidje. Racsegnes : ucw@skynet.be

Walonreye / Istwere / Biyet d' oumeur

Lidje, èn an après l' macsâdaedje

Lidje, c' est ene veje come ene ôte. Djans, les Lidjwès si fiyèt k' elle est ôtrumint ki ls ôtes. Totes les djins d' ene metowe veje sondjèt k' i gn a pont d' ôte pareye a leu-zels (a l' leur).

Mins mi, Lidje, c' est pareye às ôtes. m' veje.

Et dins m' veje, la èn an did cial, li deujhinme samwinne do moes d' decimbe 2011, gn aveut des djonnes ki passènt leus egzamins. Adon, les vîs lezî atchtént des bistokes di Noyé. Les egzamins fwait, les djonnes, a leu toû, atchtént des cayets a-z ofri às vîs. Et pu, a nonne, tos les djoûs, i purdènt tertos l' busse sol plaeece Sint-Lambiet po rintrer studyî u po catchî leus bistokes.

Ca c' esteut adon, a Lidje, li viyaedje di Noyé. C' est totès ptitès cahoutes di bwès wice k' on vind des wâfes et des tchandeles. A Lidje, li viyaedje di Noyé est pus grand k' on vrai viyaedje. Et si vos n' avoz waire di çances e vosse taxhe, gn àrè sovint on vindeu ou ene vindeuse po vs buskinter d' on pitit camaedje.

Mins vola ki, li mârdi 13 di decimbe 2011, a Lidje, gn a-st avou eto on touweu. On choufflik, on mâbelair, k' a saetchî des côps d' fizik et hiner des gurnâdes dins les djins ki ramxhiént come des frumijhes sol martchî d' Noyé. Il a macsâdé dipus d' 10 djins, pâr on pâpâd e s' poussete.

On-z a câzé d' Lidje totavå l' Daegne, come on l' avot fwait di Colombine, e l' Norvedje sacwants moes pus timpe. Et di totes les plaeces la k' on djoû, n a-st on percé sot ki, divins s' loignreye moudreuse, zigouye des djins k' n' avént rén fwait d' ôte ki d' esse la.

Lidje a s' Kim de Gelder, si Anders Breivik. Lidje est di s' tins. Ene veje di s' tins, nén diferinne des ôtes, mins nén

pareye às ôtes.

Nén pareye às ôtes ?

Savoz vs cwè çki c' est, Lidje ? Ene veje di Nonne dins on payis a Bijhe. Avou totès tchorleusès djins [*personnes chaleureuses*].

On vout k' a Lidje, on fwaiye

todi ene miete pus nouzomint ki ls ôtes. Ene miete ôtrumint ossu. On l' a dit des greves; on l' a dit des âfwaires; on l' dit co del fôre a Lidje.

C' est a Lidje k' on minisse d' Etat s' a fwait dischafioter plin djoû plinne eure. A Lidje k' on s' ofrixh ene gâre ki les Amerloches zels-minmes trovrent pâr grandiveuse. C' est a Lidje ossu k' on rexhe les tâves foû des cafès, totsu vite k' i fwait 10 degrés dvant l' ouxh, a môde des Itâlyins. C' est a Lidje k' on fiestixh li 14 di djulete el plaeece do 21.

Li strimaedje d' ene espôzucion, a Brussele, kimince avou on cwârt d' eure di rtâdje. Après kékes ber-

delaedjes dins les deus langues et deus henas d' tchampagne, les pus spepieus vont cweri après on restaurant po-z atchever l' shijhe.

Adon k' a Lidje, cwand on-z a les pinses d' ataker a 6 eures del vesprêye, il est 8 eures et dmey passé cwand on-z edâme avou l' prumî spitch, dins on ramdam di tos les diales. Et, eviè meynute u ene eure à matén, on-z est sbaré d' vey k' i gn a pus rén a flûter.

C' est dins l' « Cwâré » ki les ptits Lidjwès, nén co rsouwés padri les orayes, aprindèt a boere, tot s' bouxhant dins l' dos et tot rabessant leus plankets et dedja les crapâdes.

Et pu li Standârd a stî deus côps tchampion.

Et Lidje vout ascoyî l' espôzucion univiersele e 2017.

Ricrinde les fiesses ?

Mins, adon k' on tuzéve ki tot aléve bén aler, n a yeust on Lakschmi Mittal ki vna mete des xhames el voye.

A Lidje, la troes ans, a 100 metes del plaeece Sint-Lambiet, deus grossès mâjhons esplozént. Des moirts, des coixhîs, des clinikes fortcherdjeyes. Adon, avou, les imâdjes ont fwait l' toû do monde. C' esteut djusse après les fiesses.

A Lidje, on les va rcrinde, les fiesses.

Pôreut vali ki ciste anêye ci...

Pierre Kroll, li 14 di decimbe 2011, li londmwin del man-guinreye

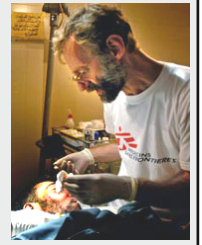
Ratournaedje e walon : Louwis Baidjot

Ramôduraedje po 2012 : Li Rantoele

Eternâcionâ

Li Sireye, veyowe did dins on trô-ospitâ...

... wice k' on-z a arivé a stoumuligne. Pask' on n' âreut djamây yeu les papîs k' i faleut del pârt des otorités aloyeyes a Bachar El-Assad. Nos nos avans astâvlé dins des trôs d' rotche [grottes], bén muchyîs dins les montinnes, et-z î monter nosse pitit ospitâ.

Come di djuste, li payis totâtôu est cmandé pa les revinteus, et l' ârmêye lweyalisse n' î mousse pus.

Gn a nén on djoû k' on n' riçuve des coixhîs del guere. Dipus d' 115 so li ptit moes ki dj' a la dmore. Ostant ki d' malâdes nén pol cérudje. Les deus tîces di tos les sognîs, c' esteut des djins ki boutént militairmint po les revinteus. On tîce des atrapés d' ene bale ou d' on sclat d' ôbus, c' esteut des sôdârdes lweyalisses prijhîs. Gn aveut eto brâmint des civils, comeres ey efants, laidmint djostés.

Endè fât, savoz, do froed sonk, po-z operer et dismimbrer des djins dizo l' brut des bombes. I fât esse ene miete enocin. Ca, di tenawete, ça bardouxhive nén lon di nosse trô-ospitâ.

Âdfoû, on pleut cwand minme bodjî, sins trop d' risses. Mins on pleut todi esse djondou pa des bombârdumints.

Strapance ? I gn a k' ça !

Ça fwait ki l' ekipe MSF sogne ostant les revinteus ki les lweyalisses. Ci n' a nén stî âjhey, â cmince, di fé admète âs

mwaisses des revinteus k' on pleut eto operer les sôdârdes da Assad. Mins on-z a sepou câzer straegnmint [*fermement*] avou zels so ç' pont la, et al fén, i s' ont leyî adire.

Gn a nén ki li strapance [*urgence*] medicâle. Lâvâ, gn a pus rén. Pupont d' ospitâ, bén seur, mins eto totes les coûteures k' on leye cori a royés [*en jachère*]. Les tchamps d' olivîs et des ôtes âbes âs fruts ont stî abandnés, ca les cinsîs ont peté â diale. Set mâjhons so dijh sont vudes. Les scoles sont clôses dispu câzu deus ans. Tote l' economeye est djus.

Espwer et coûte djoye

Et des côps, ene pitite loumrote vént resprinde l' espwer emey ces mâlureus la. On ptit pâpâd a skepyî d' ene cezaryinne dins nosse trô d' rotche. Ça cabardouxhive tocosté, et l' mame ni s' pleut nén aler acoûtchî el Tourkeye.

C' esteut xhiltant d' ôre ci ptit coir la tchoûler et prinde li tete ! D' èn ôte des costés, les ptits efants si savèt pus esse eploctés (vaccinés) siconte del kéntosse, do tetanosse, des

ploketes volantes. Mâdjinez çou ki s' pasrè si l' guere deure co sacwants anêyes.

Li lene di front bodje, et les MSF avou

Lanawaire, nos avans bagué dins ene plaeece pus coete et la k' on-z a dipus d' âjhes. Paski, ciddé, i fât esse presse a baguer tchaeke côp ki l' front candje di plaeece. Adon, a s' a astalé dins ene grande poytreye, ou çk' on n' est nén si scawés [*à l'étroit*] ki dins nosse trô d' rotche.

C' est la ki dji rso, dandjreus, asteure ki vos m' lijhoz.

Dj' î a rtovrè des djins k' ont pierdou ttafwait, mins ki sont co midones do waire k' il ont co.

Et nén estrinmisse come on l' croet sovint avâr ci. Les djins do viyaedje, c' est des musulmans foirt praticants. Mins i n' ont nén halkiné po nos dner les seres del moskêye, po nozôtes lodjî. Mâgré ki dj' estans ene organizâcion d' Urope coûtchantrece [*occidentale*].

La ene keure ki dismantche co mo des idêyes tote fwaites.

Martial Ledecq, li 22 d' nôvimbe 2012

Walonreye / Politike

Rastrin, Minguin

La dijh ans did ci, Olivî Minguin, li tchîf des FDF, - k' a prezinté des lisses el Walonreye âs dierins vôtâedjes - dijha â samwinntî "Moustique" « Dji sereu pus voltî Francès k' Walon ». Vos sintoz bén ki nosse Tchanchès do Bierleu n' a nén leyî passé çoula.

Ça fwait k' Olivî Minguin, come tot bon Brusler k' il est, prindreut les Walons po des moens ki rén, des bedots a n' nén hâbiter. Tinoz, tinoz.

Lu ki s' freut rintî s' end avaxhe les usteyes.

Avou on parey ki lu el Walonreye, nos seréns d' Flande

(pierdous) pus vite ki d' esse francès (sâvés).

Ca pocwè aveur metou des lisses e sacwants comenes del Walonreye ?

Po s' acoleber avou les calins ? Po dmander on côp di spale et nozôtes aler ricfoirter s' contrêye, come Tchârlî-al-djambe-

di-bwès a vî tins ?

A l' oneur di ké sint fiestixh-t i asteure les Walons sol droete sipale? Surmint Sint Cêre, ou Sint Cieus. Motoit Sint Çanses ou Sint Dicat ! Oubén tot simplumint po lzî shofler des pouces e l' oraye !

Serént i del boune anêye, les

Walons k' ont vôté FDF ?

Bénwaite ! Tolmonde si pout mari, dit-st i l' lurson k' aveut gripé so ene schovlete.

Ki dinrè-t i al Walonreye, li Minguin ? On poes po raveur ene feve ? Vout i aprinde às Walons a fé des efants ? Divni leu tchén à grand colé ? Esse li pere des Doze ? Après l' Palâ, lyi fâ-rè-t i l' Citadele ?

Nén mèzâjhe di sincieus plon-caedjes. Schoûtez les djins âtoû d' vos. Divizez ndè avou vos cameraedjes. Vos ôroz çoucial : Minguin ?

« Si fond d' comiece? Todi fé l' leu pus gros k' i n' est. »

« I djâze come on pârlî, co pé k' on tchvâ, k' end a portant ene bén grande. Mins el Walonreye, i n' pôrè avni a ses aiwes. »

« I djâze del Walonreye come èn aveule djâze di couleurs. »

« Come tos les Brusselwès, i n' est lådje ki des spales. »

« I nos fwait tuzer à trazinme coshet ki louke teter les ôtes. »

« End a ki sont rpaxhous rén k' del vey al tévé. »

« On s' arindjreut mî avou les Flaminds k' avou lu. »

« I n' andoûlre djamây les firs Walons. »

« Ses hâyes sont trop basses po-z î pinde nosse bouwêye. »

« Si Manikènpisse sereut Walon, i s' toûnreut do costé do meur. »

« Kimincîz don pa discawter deus tchéns. Adon-pwis, alez s' kékes moes wârdèr les âwes a Vizé. »

« Nos vs blankirans ene

tchambe às Lolâs por vos tot seu. »

« Les Walons ni voeyèt nèn voitî les dji-vou-dji-n'-pou, les grands vantrins sins cawetes, les plantchîs sins terrasse ! »

« Neni, valet ! Ci n'est nèn por vos ki l' for tchâfe, cial el Walonreye. Nos inmans mî vos talons k' vos betchetes. »

« Di wice vinoz vs, k' on vs î ramoenne ? »

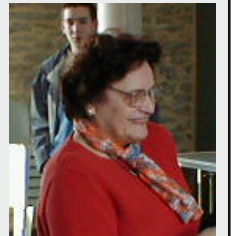
François Nyns, e 2009, ramô-duré pal Rantoele, e moes d' nôvimbe 2012

NMS: Li FDF a cwand minme yeu l' mayora a Faiviè (Fâviyé), mins k' est metou a tchvâ sol Walonreye walon-câzante et l' payis lussimbordjwès-câzant (Bol-indje).

Beldjike / Istwere

Les gueres des scoles

E 1879, les liberâs, rashonnés pa Frère-Orban dizo l' rapoûlant tinme do « sconte-calotinisse » wangnèt les vôtædjes. Pierre Van Humbeek (on sconte-catolike ricnoxhou) divént minisse di l' instruccion.

Li 21 di djanvî 1879, li govienmint fwait rexhe ene lwè ki dit ki tchæke vijaedje doet awè ene sicole primaire layike ou neutte (adon, nèn catolike, sorlon l' adjinçna del lwè di 1842). L' acsegnmint del rilidjon n' est pus dins les programes. C' est l' kiminçmint del prumire guere des scoles ki deure co à djoû d'ouy, et cnoxhe on fel ridjiblaedje tins d'...

el deujhinme guere des scoles.

Cisse-ciale kimince e 1950.

Léo Collard, esteut minisse socialisse di l' instruccion. Po fé baxhî les costindjes po les scoles catolikes, il a rastrindou brâmint les subzides. Li PSC s' a rvindjî: metingues, bardouxhas. Après cwatre ans d' ehinreyes, les catolikes ont rivnou à govienmint. Après des moes d' sorbataedjes, il ont metou so pâ çou k' on loma "Pacte scolaire", li "Pâyè des scoles". Il est dit ki li scole serè po rén et po tertos. Les parints pôront tchoezi

li cene k' i vlèt. Po çoula, l' estat a fwait basti toplin des scoles.

Li pâyè des scoles et mi

C' est a ç' moumint la ki dj' a stî a Djedene dins l' tote novele sicole di l' estat. Dins nosse payis, c' esteut l' prumire la k' on n' diveut nèn payî. C' esteut djusse mi rafiya : rentrer tos les djoûs el mājhon, po-z aidî nosse mame e botike. Nosse pere aveut stî touwé al guere dins l' makis, et nosse mājhon spiyeye pàs Almands po pûnicion.

Dji m' î plaijheu bén, malgré les pikes et les lawes des djins d' Bive. Li curé pretchive e l' pirlodje disconte des "scoles sins Bon Diu". Çou ki n' esteut nèn l' vrai puski dj' aveu on cours di rilidjon pâ vicaire di Djedene. Cwand on rarivève do trèn, à pont d' aresse, les efants do vijaedje nos bisként e criyant "Vinoz vey les socialisses !".

Li micsité esteut mâ veyowe ossu pàs mere magneuses di Bon Diu, ki voeyént l' mâ

tocosté.

Dj' a fwai mes troes prumirès greco-latenes, et pu, dj' a stî a l' atenêye di Dinant. Dji louwéve ene tchambe - on cotche - a l' adroet del sicole. Dins ene veye, on n' est nèn si rwaitant. Malgré tot, gn aveut del bisbisse avou li scole catolike.

Après l' pâyè

Po les finances del Beldjike, li "Pâyè des scoles" serè on trô à miyârs. E 1959, li buddjet di l' instruccion publike esteut di 405 miyons d' uros. E 1964, il a gripé a 705 miyons d' uros. Asteure, c' est 6 miyârs, rén k' po les Walons.

Ôte tchoi: dins les gueres sicolreces, les pârtis si retroclént catolikes flamands et walons d' on costé, liberâs et socialisses di l' ôte. Après l' "pâyè des scoles", il ont ricmîncî a s' margayî, dins tchæke pârti, Flaminds disconte Walons. Li guere des cminâltés aveut-st ataké.

Maddy d' Orcimont

Spôrts : Les tchafiaedjes do Ptit Louwis (25)

Les Walons qui s' mosternut

Todi vos dvizer di spôrt, c' est bén. Mins dji m' dimande pa côps si nos plans esse firs di nos ppezintants.

Dji m' va cachî di tchoezi ene dijhinne di spôrts eyet nos dalans vir si mes omes (eyet mes comeres) fwaîynut tchanter no cok walon.

Baskete, côusse a pî eyet ciclisse

On comince på baskete. Beghin eyet Hervelle fwaîynut pârteye des meyeus djouweus uropeyins. E l' cope d' Urope, l' ekipe di Mont-Hinnot a fwait on bea parcours eyet les Spirous d' Tchâlerwè ârênt plou ... avou ene miete di ...

E l' côusse a pî, dji pinse a l' famile Borlée. Jonathan eyet Kevin sont bén etindou les locomotives di leu spôrt. Minme s' i n' ont nén seu ramoenner ene medaye des Djeus Olimpikes di Londe, adon ki les metingues ès shuvnut, i nos

fwaîynut frumjhîs.

E velo, après ene clapante sâjhon, Philippe Gilbert s' a edoïrmou ene miete. Mins po s' rewoeyî à bon moumint. Cwand il a plaecé s' demaraedje à Còbiedje, tote el Waloneye lyi a dné on côp d' mwin e s' erdressant avou lu dissu ses pedales.

Fotbale

Nos arivans ddja à fotbale. I gn a yeu l' montêye e l' divizion onk des "Gades às royes" do Sportigne di Tchâlerwè. Do costé des "Rodjes Diales", el novea etrinne, el Walon Marc Wilmots, est e trén di poussî ses

djouweus po daler à Braezi. Divant lu, el dierin a les moenner drola (al cope do Monde), c' esteut Waseige e 2002 à Djapon. D' èn ôte costé, les transferts di sacwants djouweus walons fwaîynut des spites. Après Van Buyten, gn a yeu Fellaini, Legear, Mirallas, mins sortot Eden Hazard eyet Axel Witzel, ki leus clubs ont disboursé pus di 40 miyons d' uros.

Gof, djudo, motocross, tenisse

Moens conoxhou do grand publik, el gof, avou Nicolas Colsaerts ki dmeure dins l' Roman Payis. Il a reyussi a esse dins les meyeus

specialisses eyet minme a pârteyî a l' Ryder Cup, el grand raploû des amateurs di 18 trôs.

E djudo, c' est deur di replaeci Isabelle Lomba eyet Nicole Flagothier. Mins Christine Van Snick a tolminme reyussi a ramoenner ene medaye di bronze di Londe.

El motocross a todi stî on spôrt d' amon nozôtes avou Joël Robert, Jobé, Rahier ou Malherbe. En ome di Mont, Clément Desalle, est so l' boune voye po les shure.

Si on dvize di tenisse, on pinse naturelmint a Justine Henin. Mins ele a prins s' pinsion.

Ureuzmint, mon les omes, après Steve Darci eyet les deus frés

Rochus, voci on ptit djonne ki mostere el dibout d' ès nèz. I s' lome David Goffin. Nos avans etindou dvizer d' lu à tournoe d' Roland Garos wou çk' il a falou on bon Federer po l' taper foû.

Tir coûtchî, otos d' côusse et tenisse di tâve

On spôrt ki nolu èn conoxhe (ou a pô près), c' est l' saetchî a l' carabene did coûtchî. El Lidjwès Lionel Cox nos a rvinou avou ene medaye d' ârdjint des Djeus Olimpikes. Et dire ki c' est djusse èn amateur !

Dins lès moenneus d' otos, Jérôme d'Ambrosi est troejhinme pilote mon les

Renault-Lotus. Il a l' espwer d' awè on volant el sâjhon ki vént. Eyet dins les ralîs, onk ki va bénrade peter des blames ès lome Thierry Neuville.

Di tinzintins, Jean-Michel Saive, e tenisse di tâve, nos pout co ofri sacwants belès pârteyes po mostrer l' egzimpe às djonnes.

Vla don ene dijhinne di spôrts wou çki les sportifs walons mosternut leus sporons po saetchî les ôtes dissu l' boune voye d' el victwere. Eyet dire ki les sportifs mancnut di sâles, di basséns d' natâcion, di pisses et di teréns !

Alez, boune anêye a tertos (avou on moncea di spôrts) et boune santé (po ndè fé) !

Jean Goffart, li 11 di nôvimbe 2012

Economeye / Éndjolieke

Esse libe et wangnî s' crosse

Sacwantes rantoeûs boutnut pol moumint so on fel prodjet, li ci d' fé rexhe so papî li grande croejhete sicrîte al difén des anêyes nonante pa Lorint Hendschel. Vosse coupleu ciddé a ddja rpassé ene boune tîce di l'ovraedje pol mete a môde d' enute avoutos les candjmints k' i gn a yeu dispoy ezès rîles do rfondaedje do walon.

C' est k' l'ovraedje n' est nén si åjhey ki ça s' on l' ravize do costé tecnike. Nosse Lorint l' a scrît e Latex (on lingaedje d' aspougnaedje målâjhey a comprinde po les zero-cnoxheus e-n éndjolieke) et l' a metou dzo licince libe. Adon, sol forom berdelaedje, nos avans yeu des bates di dvize po sawè comint fé pol mete a djoû, dize kéne cogne (Latex, Word, OpenOffice et tchik et tchak). Et comint fé po respecter l' sohait di l' oteur di rinde si-t ovraedje libe eyet drovou po tertos. Et est ç' ki ça ahâyrè kéke eplaidou di fé rexhe on libe contnou ?

Libe, cwè est ç', çoula ?

Aprume atuzé po l' infôrmatike, l' atuze di "libe" ou "drovou" sourdant [*opensource*] a stî stindowe âzès productions cultureles et âs ôtes medias eplaidîs, sortot avâ l' Toeले daegnrece. I gn a don des lives ki çou k' i gn a ddins est libe, des fotos ki leu *copyright* (abondroet) permete d' elzès ricopyî ou candjî sins rén dveur ni dmander ni payî a leus oteurs. C' est çou k' on lome les licinces libes.

Ene des grandès atuzes di ces licinces libes la, c' est k' il est reki di rcossemer l' ouve sorlon les minmès condicions. Ripurdans l' egzimpe del croejhete da Lorint Hendschel. Il a metou les documints d' aspougnaedje di s' croejhete sol waibe et permete a tolminme kî del ricandjî, di l' amidrer ou d' el mete a s' môde. Nozôtes k' el candje asteure, nos dvrans, cwand nosse bouye serè fineye, ahessî les djins k' el dimandront avou les documints ki ns ârans candjî. Et ces djins la, s' i les volnut coramidrer et candjî a leu toû, el

sawè fé.

Sorlon l' licince, il est tofer reki eto di rdire les nos di tos les cis k' ont candjî l' ovraedje.

Infén, i fât dire ki "libe" ni vout nén dire "po rén". Vos ploz todi vinde on libe media, on libe programe ossu bén k' ene sitroete plake ou on live. Çou k' on n' pout mây fé, c' est dmander des cwârs po dner ses sourdants (les fitchîs infôrmatikes aspougnâves al bâze do media). Li croejhete so papî si vindrè bén, minme s' ele egzistêye sol waibe, ca on ndè fwait nén l' minme uzance.

Pocwè liberer ses ouves ?

Enute ki totes les djins hacnut (piratnut) les ouves et k' les ârtîsses ni savnut pus wangnî leu crosse, pocwè irans ns diner l' droet a tolminme kî d' candjî et cossemer nos papîs, muzikes et ôtes croyâcions ? I pout gn awè sacwantès râjhons.

Metans nosse croejhete : l' oteur ni l' a nén fwait po fé des cwârs mins po fé conoxhe li lingaedje walon et po k' les djermêyes a vni euxhnuxhe on live di referince sol walon, tot l' walon. Il a metou so Internet et âjourdu k' i n' î boute pus, l' oteur a ofri a tote li cominâlté des waloneus d' awè ene bâze po scrire li croejhete walone di dmwin. Cwand Pablo Sarachaga ou mi, ns avans rmetou des programes éndjolikes e walon, nos l' fijhans ossu po rén, pol cominâlté des Walons. Si dmwin, nos dispaxhans, des ôtes walons pôront continuer l' ovraedje sins esse foû-lwè.

Èn ôte bea egzimpe c' est Wikipedia, k' est ene eciclopedeye nèn recwârlante.

On pôreut pinser k' les administrations publiques, ki dispinsnut les çanses des djins, divrént todi

dmander ki les programes éndjolikes fouxhnuxhe dize libès licinces et pârtaedjî leu-z ovraedje. C' est râlmint çou k' i s' passe. Mins, e Waloneye, sacwantes comenes s' ont metou eshonne po diswalper des usteyes éndjolikes ahessâves por zeles (moteur waibe del comene, programes di manaedjmint del comene...) a pârti d' on libe programe, « Communes Plone ». Âjourdu, grâce a lu c' est des dijhs et des cints d' comenes k' el repleynut et l' mete tchaeke a s' môde, tot wârdant les cwârs insi spârgnîs po ds otès politikes po l' bén des djins del comene.

Mins on pout fé des cwârs avou ene sacwè d' libe. Ripurdans nosse croejhete. Si nos l' fijhans rexhe so papî et k' nos è vindans ostant k' el binde d' imâdjes Gaston Libiestreye (on pout todi sondjî), nos wangnrans des cints et kécfeye des meyes. Minme s' il est todi possible k' ene ôte djin l' imprime a s' conte eyet l' rivinde moens tchir (ou co l' diner). Mins kî çki l' frè ?

C' est la k' nos arivans a ene troejhinme râjhon k' amoenne brâmint des eterprijhes a fé do libe : vinde des siervices. Des eterprijhes dinnut des libes programes po rén, mins fwaiynut payî leus siervices : metaedjes a djoû, sopoint s' i gn a des arokes, programaedje di solucions fwaites so mzeure. Et ça, ça pout esse fwait pa des djins d' amon nozôtes, di Waloneye ou d' Urope et nén seulmint pa des grandès boesses amerikennes.

Linux, lu, c' est on libe prodjet ki rapoite âs grandès eterprijhes. Les pus gros sierveus del Daegntoele toûnnut avou Linux. Et, pus rade ki d' payî des licinces a Microsoft ou Apple, les grossès boesses come IBM paynut des djins

(shûte p. 19)

Teyolodje

Noyé ou l' etchârnaedje

Al grand-messe di Noyé, on lét l' evandjîle sint Djhan. E lingaedje des djins, l' evandjîle sint Djhan, c' est l' prumî boket k' atake li live di 21 tchaptrés, ki c' est l' evandjîle k' a stî scrît pa sint Djhan, et k' a stî scrît foû [complété] pa l' Egljhe del plaeece ewou k' l' a dmoré.

C' est l' dierinne des cwate evandjîles, et - nén come les troes ôtes -, avou brâmint des tuzaedjes di l' evandjîlî. Ele djâze moens di çou ki Djezus a fwait, et dpus çou k' il a dit. Mins nerén, on n' î lét nén l' pretchmint so l' montinne ! C' est k' ciste evandjîle ci, ele nos vout fé etinde nén tant des pretchmints ou del morâle, mins purade nos dire kî k' il est, l' Djezus.

« À cmince, c' ere li Parole, et l' Parole esteut avou l' Bon Diu, et l' Parole esteut l' Bon Diu... Et l' Parole s' a fwait tchâ et astaler s' hobete etur nozôtes, et nos avans veyou s' grandesse... »

Djhan n' dit nén ki l' Parole esteut Bon Diu (dayeur, li Bon Diu n' est k' onk), mins « li Parole esteut li Bon Diu ». Tot avâ ciste evandjîle ci, c' est ça k' li scrijheu nos vout dire : ki l' Messye est l' Bon Diu, mins k' li Bon Diu est troes et onk.

I. Gn a sacwants versets ki nos dijhnut ki l' Crisse est a bâre [à égalité] avou l' Pere: « affisse ki tertos onornuxhe li Fi come il onornut l' Pere » (5:23), « i lomève li Bon Diu s' Pere, et k' i si fjheut insi parey â Bon Diu » (5:17), « Mi et l' Pere, ns estans onk. » (10:30); « Li ci ki m' a veyou, a veyou l' Pere ? » (14:9), « Asteure, Pere, dinez m' adlé vos li grandesse ki dj' aveu, adlé vos, divant ki l' monde ni fouxhe » (17:5), etch. L' apoisse Touma derit a Djezus « Mi Seigneur, et m' Bon Diu ! », et Djezus l' a bén accepté (20:28).

II. Djezus dit des sacwès ki sont då Bon Diu: « Dji so l' voye, et l' veur, et l' veye » (14:6), « Dji so l' pan del vicâreye » (6:32), « Li cia ki m' magnrè, vicrè âd truviè d' mi. » (6:57), « Dji so l' loumire do monde. » (8:12), « Li Fi, avou, dene li veye tot

parey a tot kî çk' i vout. » (5:23), etch.

III. Djezus câze do Sint-Esprit come d' ene vraiye sakî (tch. 14 et 16), et dvizer del Trinisté: « Mins l' eure est la, et c' est asteure, ki les vrais adôreus adôrront l' Pere e l' Esprit et e l' Veur » (4:23). « Cwand l' Vicâre ki dji vs evoyrè del pârt di m' Pere serè vnou, l' Esprit d' verité ki provént do Pere, lu

serè por mi l' temoen. » Vaici eto, les troes sakîs sont come des vraiyes "djins", et l' sint Spér serè l' vicâre do Crisse. Et dins l' prumire lete da sint Djhan: « Voci çou k' i cmande : ki nos croyénxhe e No di s' Fi Djezus Crisse, et k' nos nos voeyénxhe voltî n' onk l' ôte, d' après l' comandmint k' i nos a dné; li cia ki wâde ses cmands, dimeure dins l' Bon Diu, et l' Bon Diu [dmeure] divins lu; et nos savans k' i dimeure e nozôtes, a câze di l' Esprit k' i nos a dné. » (4:23-24). Cial eto, les troes sakîs del Trinisté sont metou so l' tâve, sins dire kî.

IV. Djezus eploye li no do Bon Diu, YHWH, po câzer d' l'uminme. C' est ki, cwand k' on lyi dmande kî çk' il est, i respond: « Si vos n' croeyoz nén ki DJI SO, vos mourroz avou vos petchîs [...] vos comprindroz ki DJI SO... divant k' Abraham ni fouxhe, mi DJI SO ! » E grek, come e walon, ç' a l' air cron. Ç' n' est ni "c'est mi", nén co "dj' egzistêye", et "dji so ça et ça" nerén. Tot droet: « dji so ». Mâgré k' c' est scrît e

grek, c' est l' No do Bon Diu e Vî Testamint (Exhowe 3:15).

V. Gn a brâmint des tecses da sint Djhan, ki s' on lzè betchfesse, ça vout dire ene sacwè ! Metans, tot djâzant des moudreus d' Djezus k' el riwaitént sol croes, l' evandjîle sint Djhan dit: « I loucront â cia k' il ont trawé. » Mins gn a on sfwait passaedje e live Zacareye 12:10. La, c' est l' Bon Diu ki dit: « I loucront a Mi k' il ont trawé. » Çou ki l' evandjîlî ridit mâ. Mins i l' fwait par e-n esprès, po dire ki Djezus est l' Bon Diu. Ôte pârt, dins l' Apocalipe 1:8, c' est l' Bon Diu ki câze : « Dji [so] l' alfa et l' ômega, dit-st i l' Seigneur Bon Diu, li cia k' est (YHWH), k' ere et k' est vnant, ki poite totafwait e ses mwins. » (c' est on renouvlaedje d' Izayî 44:6: « Dji so l' prumî et l' dierin, et foû d' mi gn a pont d' Bon Diu »). Mins sint Djhan l' erprind co deus côps, et la, c' est Djezus ki câze: « Di [so] l' alfa et l' ômega, li cmince et l' coron. » (Apocalipe 21:6 et 22:13).

Li crustinnisse, ci n' est nén seulmint d' awè ene droete govienne ; mins d' riçure li Crisse: « Vraiymint, dji vs di l' veur : li ci ki m' schoûte et ki croet â ci ki m' a evoyî, ci-la a l' veye po todi, et i n' serè nén djudjî : il a passé del moirt al veye. »

Noyé, ç' n' est nén l' fâve d' on dzoujhî [désespéré] pâpâd. Ci n' est nén l' paskêye d' on Bon Diu ki nos dmande di nos rasçrâwer nerén. C' est l' Bon Diu ki s' dihesse avou nozôtes et po nozôtes. I « s' a fwait tchâ et astaler s' hobete etur nozôtes ». Boune fiesse di l' etchârnaedje do Bon Diu !

Djôr Sfasie, li 27 di nôvimbe
2012

Li minme djoû, 14 e. 45.
Monsieu Dumont, dji vos candje vosse gote-a-gote. Vos alez rexhe dimwin. Co onk ?

18e. Monsieu Dumont, tot l' amagnî a passé ? Vos poloz rintroer e vosse mâjhone. Nos avans dandjî do lét.

Chic !

18 e.10
Dji m' eva. Å moes ki vént !

A vos rvir, monsieu l' curé. Li côp ki vént, dji va esse e condjî.

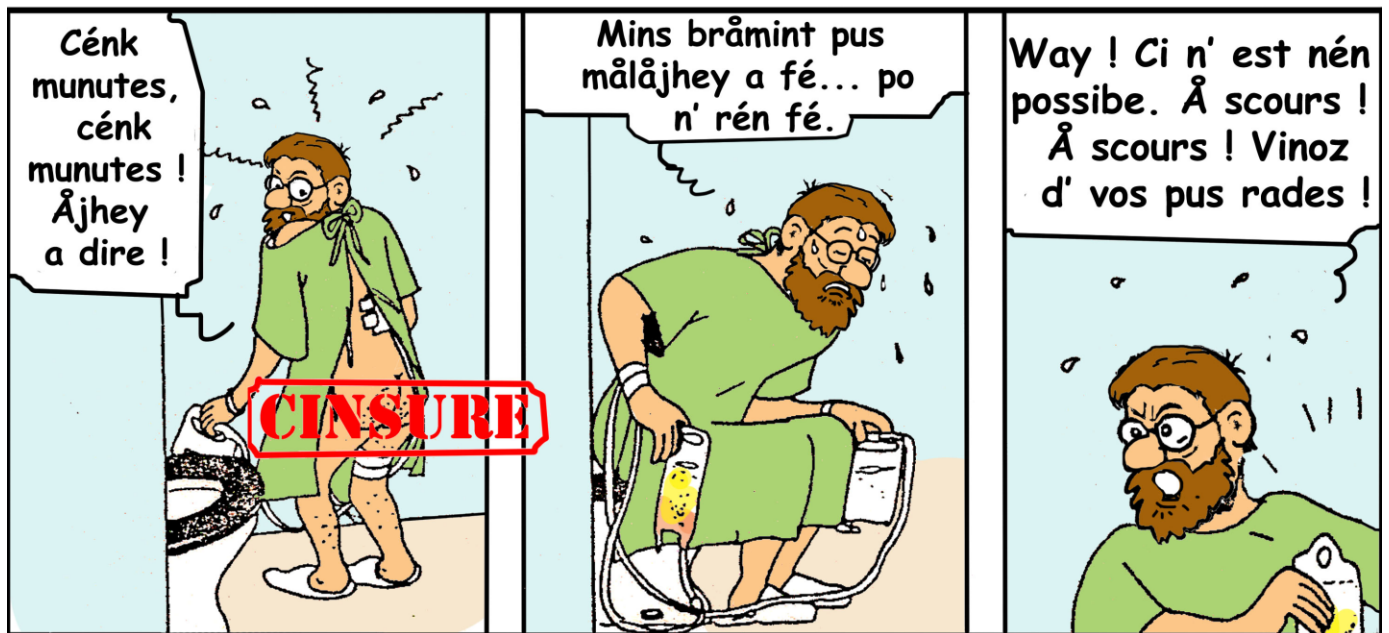
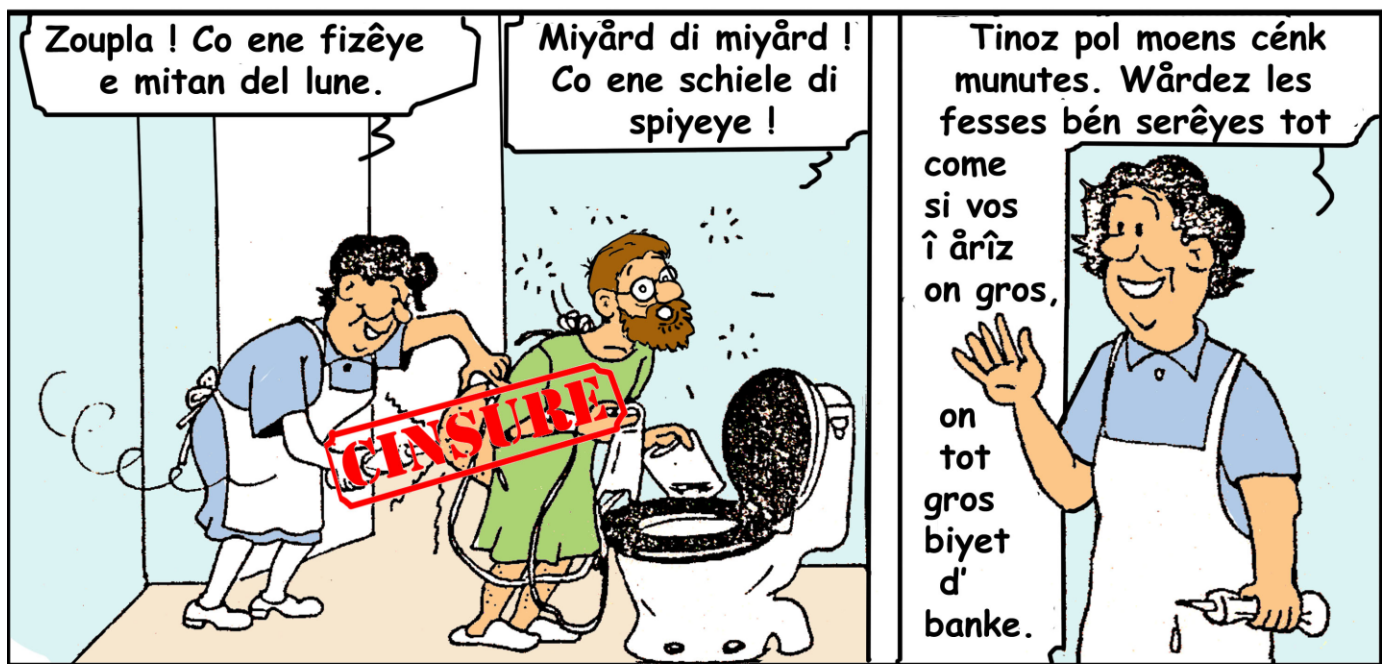
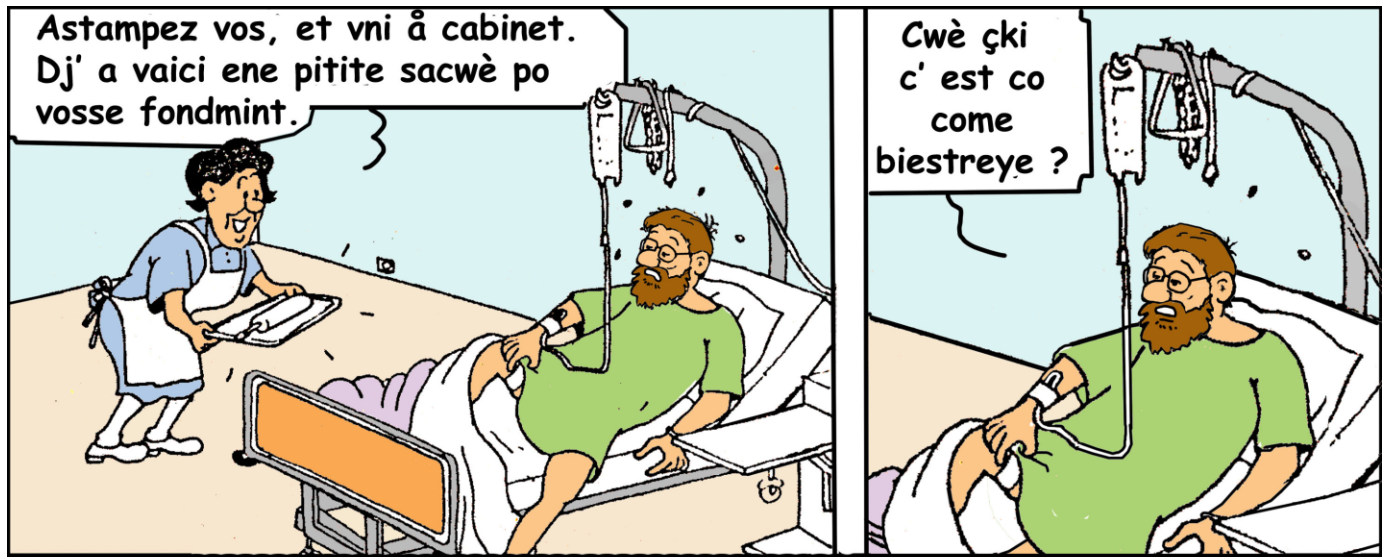
Miyârd di miyârd di nodidju ! Vos estîz... vos estoz on ... Dji n' l' âreu mây adviné. Ki tot dale bèn eto por vos. Bèn l' bondjoû a tos les vosses... e ! bèn do plaijhi !

Asteure, c' est a vosse toû d' awè on gotaedje. Serez bèn vosse poun ki dj' trove li voenne.

C' est tot. Totaleure, dji m' vos va fé on lavmint. Vost inddins doet esse bèn prôpe. Et vos n' poloz pus magnî. Mins vos avoz po fé come crâxhe, nonna ?

Dedja k' avou vost abé, dji n' a rén polou avaler di tote li sinte djournêye !

M.17

Li Rantoele às Belès Letes

Limero 19 (rawete al Rantoele 1°64 di l' ivier 2012-2013)

Les ouves di Belès Letes ki n' fwaînut nén potchî les wårdiveus foû d' leus clicotes, c'est k' c' est del literateure k' il a ddja beacôp plou dsu (Amin Zawi)

Èn Àrdinwès foû di s' payis

Djanvî 1945

L' otobiografeye da Arthur Schmitz (loukîz p. 19) a ça d' bea : c' est ene cronike ki raconte çou ki s' a passé, sins waire prinde pôzucion so les "bons" et les "mvais". Et mostrer des cas ki n' ont måy sitî discrîts ezès Belès Letes e walon.

Dins les lives so les prijhîs e l' Almagne, gn a ddja "Sôdârd di 40" da Leyon Sohy, mins c' est tot dins on stalak. "Warum Kriege ?" da Wili Bal raconte eto li veye d' on prijhî ki boute dins l' civil, mins el Bavire, la k' les avions des Aloyîs n' arivént nén.

Cial, l' istwere des Almands ordinaires do payis do Rén [Rin] tins des bombârdumints des prumîs moes di 1945.

Ene bombe so l' oujhene

Kékes djoûs divant l' Noyé 44, on grand bombârdumint a toumé so tot l' payis. L' oujhene a yeu ene bombe k' a côpé on pont rôlant a deus bokets. Nosse barake ossu a stî shoflêye et rployeye come on djeu d' cwâtes. Dj' avans bague al vinvole dins l' ancyinne barake des prijhîs francès å sud di l' oujhene. Dj' avans dvou rnetyî voci ou vola dins l' oujhene, divant di travayî so l' toet, dou çki brâmint des tûleas ont stî shoflés pa les esplôzions.

Po n' nén crever d' fwin

Li ravitaymint divént todi pus malâjhey. Tchance eto, dj' avans trové on gros tas d' cromptes dins l' câve dizo nosse barake. Po les pleur apicî, i fât aveur del pacyince. C' est avou ene fene bâre di fier ki dji dschindans pa l' trô del grile ki clôt l' rayire del câve, po piker ene crompte et pu l' rissaetchî. Si l' crompte est pus grosse ki l' trô del grile, i l' fât leyî rtoumer et-z è rpiker ene ôte, ki pasrè motoit dins l' glindisse. Çou ki dmande padecô d' è sayî brâmint. Ene feye ki dj' end avans passé assez, dji les côpans a trintches d' on cintimete di spe-xheur, et dji les fjhans cure so l' covra do fornea. Çou ki nos espaitche d' aveur fwin.

Padecô, dji fwai l' toû del plaeece dou çki les Almands si candjèt et î mete leus târtenes. Avou ene bâre di fier, dji casse li loket, dji prin

les târtenes et dji m' sâve vite pa les toets ki dji cnoxhe bén, po-z î aveur ovré après l' prumî bombârdumint. Dji ridschin pa on passaedje do costé di nos ancyinnes barakes.

On n' est nén d' bwès

Li pere di Francesca, mi copleuse a l' oujhene, et m' « dji » [compagne], si pa, di dj', mågré k' i n' est nén co schapé dins l' figueure k' il aveut stî edjalé e 1943, doet rdjonde si redjimint å fond del Prûsse. Les Rûsses î serént po-z î fé des durès batayes.

Dispu don, dji va coûtchî e leu mâjhone. Å cmince, li mame mi loukive avou des laids ouys, mins al fén, ele s' î a adût. Disk' å djoû ki l' pa a rivnou a l' improvisse. Cwand il a trové s' feye coûtcheye avou èn etrindjir, il a boerlé come on vexhåd k' on lyi a roté so s' cawe. Mi dji n' a yeu ki l' tins di m' sâver pal finiesse. Il aveut ddja prins ene viye carabene, et saetchî sor mi. Mins dj' esteu ddja lon, et i n' m' a nén yeu.

Mins Cati (ene feme almande marieye, mi tote prumire conoxhance làvâ) a ossu rivnou a l' oujhene po m' vey. Ele m' a trové ki dji fondève del tchâ addé l' treyisse, do costé do Rén. Ele sait çou k' i s' a passé avou Francesca, et m' dimande çou ki dji you fé. Dji lyi respon ki dji n' you pus aveur a fé avou des comeres almandes, et dji lyi rapele k' ele m' aveut prometou ene târtene tos les djoûs. Ele mi dit k' ele n' a plou m' aidî a cåze des

bombårdumints. Mins k' ele mi dinrè on pwin totes les samwinnes si ele mi pout trover. Ele mi dene li mwin po m' dire årvey, divant d' eraler.

Rifjhaedje do canon sconte-avion

Mågré k' dj' aveu stî tchessî d' leu mājhon, dj' a continuwé a vey Francesca disk' å grand bombårdumint del fén d' djanvî 45. Adon, li tube d' on gros canon sconte-avion a esplôzé so ene pōzucion åtoû del veye. Li canon a stî amoenné so on plat vagon, dins l' oujhene, po fé l' candje.

Ciste afwaire la a amoenné ene binde di S.S. noer moussîs plin l' oujhene. Come li candje ni s' a nén fwait foirt vite, dj' avans yeu ces emierdants la deus samwinnes so l' dos. C' est paski l' oujhene a on pont rôlant, dissu ene lene di tchmin d' fier, ki ci gros canon la a stî amoenné po lyi candjî l' tube.

Les Almands ki travayèt a l' oujhene, ni sont nén trop contins, pask' il ont peu des bombårdumints. I nos djhèt ki les avions aloyîs ni sont nén aveules, mågré ki l' canon est catchî dzo ene bātche, cwand l' vagon est dvant l' ouxh.

Bombårdumints å fosfôre

La veye di Coblince vént d' sey bombardêye avou do fosfôre. Mågré ki dj' estans assez lon did la, dj' avans veyou ciste afwaire la. Des tchaplets di boles di totes les couleurs toumént al tere, divant d' esplôzer e fjhant des grossès loupes, ki spitént d' tos costés des loupes di pus ptite groxheur.

Les camaerades di nosse camp, k' avént stî prins po-z aler disbleyî l' veye, nos ont raconté ki tot esteut broûlé. Minme les cadāves estént carcanés so les voyes et dins les discombes. Les ovris almands nos djhèt ki les Amerikins serént arestés do costé di Åxhe [Aix-la-Chapelle]. Vrai ou nén vrai ?

On ptit bombårdumint a toumé so les ptits viyaedjes åtoû d' Andernaxh. Come gn a yeu kékes cinses avou des gros damaedjes, dj' els avans dvou aler disbleyî.

Dins ene di ces cinses la, dj' avans viké on drole di cas. Dins l' coir di lodjisse, ene viye feme esteut dzo on boket d' meur k' aveut

toumé. Dins li stāve, ene vatche esteut dzo les discombes. Li cinsî, come on fô, coreut di tos les costés e fjhant aler ses bresses. Cwand dj' avans dmandé pa dou k' dji dvéns cmincî, i nos a respondou, so les niers : « *Die Kuh zu erste* ». Dj' avans don disgadji l' vatche k' aveut stî touwêye. I l' a fwait pinde dins l' gregne po pleur sâver l' tchā.

Dj' avans apougnî l' disbleyaedje del viye feme, ki vikéve co on pô. Ele tanfléve do rô-guiaedje des cis ki vont mori. Tot åtoû d' nozôtes, i gn aveut des comeres et des efants ki plorént ou ki tronnént dins des crijhés di niers. Les omes ki dmorént estént des viyès djins di pus d' swessante ans, ki la "*Wolksturm*" aléve mobilijhî dins kékes moes. Çou ki dinrè co des sinnes a fé rire.

Après l' disbleyaedje des cinses, dj' avans stî travayî po rfé les voyes do tchmin d' fier, åtoû del gāre d' Andernaxh. Elle avént stî distrûtes pa èn ôte bombårdumint. C' est èn ancyin piyotcheu, k' esteut al pinsion, k' aveut stî ri-houkî po nos cmander.

On nos a dné des grossès tricoejhes å rays, po deus omes. Dji nos metans a deus, onk di tchaeke costé do ray, dji l' apiçans avou l' ecnêye et dj' el tirans a plaeece, a ptits côps, cwand l' vî ome crie : « hô rouk ! » Si l' piyotcheu eva on momint, dji rcoulans li ray di kékes metes... si bén ki, so ene dimeye djoûnêye, dji n' avans metou ki cwate rays ! Après ene samwinne, come l' ovraedje n' aveut waire avancî, ene ekipe di l' organizācion Todd a vnou. Et deus djoûs après, les tréns rôlént des deus costés. Nosse contrumwaisse itālyin nos a vnou dire di n' nén trop saetchî sol coide, pask' il a oyou pāler di sabotaedje et ki ça nos pôreut coster tchir.

Come les bombårdumints s' ont aresté dispu kékes djoûs, dji rtravayans dins l' oujhene ki toûne tot doûçmint, paski dji n' avans waire di scrowe tole [*tôle brute*] a travayî.

Kékes djoûs pus târd, les Almands, ki sont nos tchîfs di machine, n' ont nén vnou ovrer, a cāze ki l' pont Herman Goering a stî bombårdé. Dj' avans bouté a troes so ene machine et dj' avans fwait l' mitan di çou k' on fwait d' abitude. Pus del mitan do pont est

dins l' Rén. Li pont est côpé a troes bokets. Les deus betchetes sont dins l' aiwe et es-paitchèt les bateas d' passer. I fâre des gros ovraedjes po k' les bateas plénxhe ripasser et ça durrè on bon moumint.

Dihalaedje del villa d' l' amirå

Gn a on bombårdumint k' a toumé so les belès villas del hôteur do Crânenbiè. Avou kékes camaerâdes, dj' avans stî rekis po nos occuper del villa d' èn amirå almand del prumire guere. C' est l' comere del disfinse passive ki m' ayeut tchoezi, paski dji pârlève kékes mots d' almand.

Dji vierans l' feye di l' amirå, ki nos rawårdève addé on toet dismoli. Ureuzmint por leye, li villa a stî basteye so on pindant et l' dierin astaedje est d' livea avou l' voye. Li djin nos dmande, cwand ki dj' pôrans rentrer dins li rwene, di mete di costé èn unifôme di s' fi et l' pistolet do fi ossu. Ele mi dmande di wårder l' pistolet disk' å londmwin, et m' dene on papî po m' covri si dj' sereu controlé pa les noer-moussîs, ki n' sont nén åjheys do tot.

Avou ene dijhinne di Rûsses po nos aidî, dj' avans drovou ene craeye dins l' dierin astaedje, ki dji lomrè li ré-del-voye. Les plafonds et l' toet sont foirt abimés, et dji dihalans tot çk' est tourné so les meubes, po les pleur rioister dins ene coine dou çki l' toet n' est nén distrût.

Dji metans les câdes et les cassons dins des cwårtons ki l' feme nos a dné. Les dihaes et les bokets d' plafond et d' toet sront metous tot do long del voye. Dji ricmande a tos les cis ki travayèt dins l' villa, di n' nén wårder onk ou l' ôte cayet, paski ça sreut l' moirt tot d' shûte, si on sereut controlé pa les noer-moussîs.

L' oujhene nos amoenne li sope et a tchaeconk, deus trintches di pwin. Insi, dji tnans l' côp. Mins, come li comere nos a dit ki dji pléns magnî çou k' esteut magnâve et ki trinève dins l' bastimint, dj' avans fwait on pârtaedje avou les Rûsses, a condicion del magnî so plaeece. Ça sereut dandjreus d' è wårder sor lu, e cas d' controle.

Po del nute, l' astaedje abimé esteut rnetyî et les egrés po dischinde dins les plaeces-bas estént libes. Li noer-moussî ki controle les

kékes villas distrûtes a vnou et m' a dmandé si l' comere rivneut dvant l' nute. Et come dji lyi djheut ki neni, i m' a dit ki les Rûsses plént-z eraler dins leus camps, mins ki dji dveu dmorer avou deus camaerâdes po fé atincion a les cayets d' valeur k' estént dins l' villa.

Dj' a dmoré avou on Thaurus di Bovni et on Francès, ki dj' a rovyî s' no. Dj' estins otorijhîs a nos coûtchî tchaeconk a nosse toû, dins l' lét k' esteut dins l' plaeece padzo. I nos ayeut dné on papî po ki dji soeyénxhe trankiles, s' i gn ayeut on controle del nute. Elle a stî pâjhire, kession d' voleus, mins gn a yeu on gros bombårdumint do costé d' Coblince. Les esplôzions et les loumires ont duré ene pârteye del nute.

Li londmwin å matén, li comere a rivnou. Elle estot Bén binâjhe ki dj' avéns dmoré po rwaitî a ses cayets. Ele nos a co dit k' elle ayeut dmandé al comere del disfinse passive po k' djel plénxhe aidî a dischinde les cayets del plaeece-hôt dins les plaeces-bas. Ele nos a dit ossu k' ele nos dinreut des materiås po clôre les intrêyes del villa.

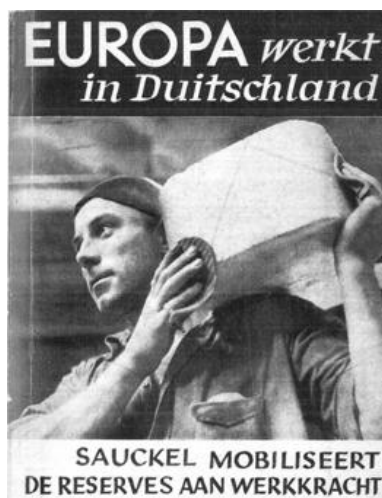
Dji n' dimorrans rén k' ene samwinne a baricâder les intrêyes des vilas paski, après, c' est ene ekipe di l' organizâcion Todd ki vinrè clôre tos les trôs so kékes djoûs.

Etrinnmint des vîs Almands

Dispu l' londi di cisse samwinne, gn a èn ancycin adjudant di l' ârmêye k' est metou po-z etrinner les vîs omes a fé l' sôdârd. Stampé ! coûtchî ! Les pôves vîs ont do mâ di s' rilever, mâgré les gueuyreyes di l' instructeur. Après, i les fwait trinner al tere, avou on *Panzer Fast* so les bresses et pu cori, et pu s' leyî toumer al tere. End a brâmint ki n' si savèt rlever. Çou ki fwait gueuyî l' adjudant. Et pu, i lzî aprind a roter å pas. Dj' oyans li mot « *links* », houlé pa l' tchîf ki, padecô, mostere come i fât roter.

Po nozôtes, ki rwaite li tâvlea, c' est a crever d' rire. Mins surmint nén po les pôves vîs, ki souwèt des grossès gotes, caschoyous pa on grand gueuyåd, avou l' croes d' fier pindowe a s' cô.

Arthur Schmitz, dins "*Èn Ârdinwès fou di s' payis*", tôme I (*rarindjî et riscrît e rfondou*)

Pormoennåde

Vinoz, mi ptite feye, nos nos irans pormoenner.
Do long do pazea, nos loucrans l' veye viker.
Nos loucrans voler les pãwions et les oujheas,
Tot stindant l' oraye po schoûter les cloutrê.

veye : vie
pãwion : papillon
cloutrê : crapaud accoucheur

O, awè, popa, dji you bén, dj' inme tant schoûter,
Dj' inme tant rloukî tot çoula po m' escoler,
Tot çou ki l' Bon Diu a metou so nosse voye,
Totes les ptitès biesses ki sont el coroye.

Schoûtez, çou k' on etind divins les nûlêyes,
C' est ene âlouwete, la bén hôt, ki turluteye.
Ni bodjîz nén ; loukîz la, so l' fleur d' on tcherdon :
C' est on tcherdonî, èn oujhea ki poite bén s' no.

el coroye : autour de nous
turlutyî : chanter sans cesse
tcherdonî : chardonneret

O ! K il est bea ! les belès couleurs !
Et ci-la ki s' evole totasteure ?
A poenne si on l' voet ; il est si ptit.
Dijhoz, popa, kimint si lome-t i ?

C' est on roytea, mi ptite feye.
Loukîz les pietris so l' airêye,
Et les tchampinnes ki s' evolèt.
Schoûtez l' coucou divins les bwès.

roytea : roitelet
airêye : carré de culture
tchampinne : grive

Popa, li noer oujhea so les spenes,
Ki khufele sins rprinde alene,
Lodje-t i tofer so les bouxhons,
Dijhoz, popa, kimint est ç', si no ?

C' est on mâvi, mi ptite feye.
L' atraper n' est nén âjhey.
Voeyoz la, on pô pus lon,
Li bele cope di pénsons.

mâvi : merle

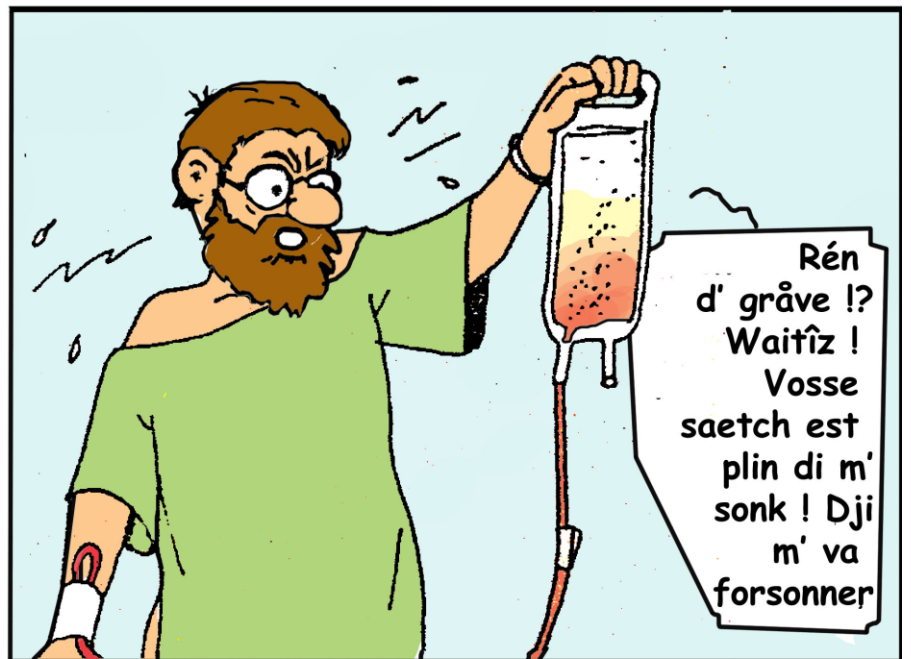
Dji so binâjhe do vey tot çoula,
C' est on si grand plaijhi, savoz, popa,
Avou vos, di s' pormoenner pãjhûlmint,
Divins les fleurs, les âbes, les djasmins.

Alans è ! Vocial li vesprêye.
Nos rvénrans co ene ôte feye,
Po loukî divins les yebes, les bouxhons,
Et sayî d' atraper des crikions.

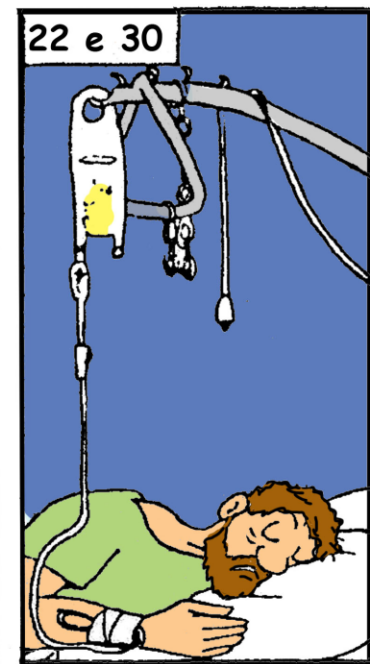
djasmin : lilas
crikion : grillon des champs

† Joseph André

M.19

Viyès croeyances

Li noere sôrcire di Lonzêye

Vola des ans et des razans k' on raconte l' istwere del noere sôrcire di Lonzêye. Âdjourdu, on vos l' raconte avou on bea vizaedje. Ça n' a nén toti stî come ça. Di ç' tins la, li xhene esteut pus seure ! Et, i gn a d'pus d' onk k' a yeu l' cou stroet et esse seré disk' al dierinne mâye.

I gn ayeut yeu troes sinnes, come dins ene pice di teyâte.

Prumî ake

Li prumî ake ayeut comincî a l' edâme di l' ivier, cwand les grands vints schoynut les âbes a les râyî foû d' tere. Po cwatre eures di l' après-prandjire, i fwait ddja noer come on crahea.

Li grande Catrene dimeure â dbout do vizaedje, bén lon. C' est ene byin brâve djin. C' est ddja l' troejhinme cômpe k' ele s' astampe al finiesse po waitî si s' t'ome ni rabroke nén. Ele l' a evoyî po fé ene comission â botike. Il est ddja shijh eures, et i n' est nén co la. Bén seur, i gn a les caberdouxhes et s' voye est groumeyer di mâjhones ewou çk' on vind do peket so baltrijhe. Mins ça n' est nén dins ses abitudes di londjiner insi. Catrene est so des tchôdès braijhes. Ele ni s' sint pus. Ele late ene grosse noere tchabrake so s' tiesse et so ses spales. Vo l' la al tchesse a s' galant.

Padfoû, i fwait noer come dins l' cou d' on for. Po n' si nén piede, ele rote â mitan del voye, la ewou çki les shabots des tchvâs pîtelnut, avou des oir-bires di tchaeke costé. Ci n' est ki cwand l' voye dischind disk' a l' Ârton, viè les fosses di vete tere, k' elle etind po l' prumî cômpe des shabots claper.

« Tén, vola nosse Fonse ! » sondje-t ele e s' tiesse, tot rotant po djonde les bruts. Co sacwants ascoxheyes, ele va esse dissu. Mins nonna ! Ene lådje calote, des spales di cinsî, long come ene caisse d' ôrlodje. Ça n' est nén ci-la. Ele passe si voye sins moti.

Deujhinme sinne

Dins l' câbaret padvant l' eglijhe. L' ome ki vént d' î moussî

, c' est cinsî d' l' abeye. I tronne so ses djambes come on fouya. Li câbartî n' l' a djamây veyou ossu strindou. I lyi sieve on peket a esse sitronné come on tchén a l' laxhe. L' ôte l' aspale cou blanc et tchaire ashî so l' banc astok a li stouve. Et i raconte :

« Dji n' a djamây yeu l' pepete come âdjourdu. Dji rotéve mi âjhe, et tot d' on cômpe, elle a stî padvant mi. Ene comere, avou ene noere cote, ene noere tchabrake riployeye dissu s' vizaedje. Dj' a sintou s' shoflet passer so mes mashales. So on nouk di fistou, li noere comere a stî ravalêye pa l' noereur. »

« Vos djhoz bén ene noere comere ? » Li câbartî et les sacwants pratikes ont bea cachî dins leus sovances, i n' ont djamây etindou câzer d' ene noere comere a Lonzêye. Oyi, i gn a ene blanke dame do costé d' Walin, et co on rivnant do costé di Spî, mins ene noere comere ? Nonna ! »

« Siya, siya ! C' esteut ene comere, noer tot fén ! » Li cinsî est cnoxhou come l' estoele a cawe, on l' voet voltî. I n' a nén l' abitude de raconter des crakes. Ki çk' irot câzer conte lu ? Mins dabôrd, kî et k' est ç' ? On rivnant ? »

Li leddimwin, tot l' vizaedje, di s' pus bele vwès, berdele del noere comere. Minme k' il ont des frumjhons ki rmontnut inte di leus spales. Minme nosse Catrene, nosse Catrene del prumire sinne, n' est nen l' dierinne a dner s' t' idêye, sins sawè l' role k' ele djowe : « Po seur ki c' est ene sôrcire ! »

Troejhinme sinne

Sacwants djoûs pus târd. I fwait co pus spès ki ddins l' prumî boket. Li gros Zefir, ki boute al fosse

râyî del vete tere, a boevou del xhalêye bire. Po rabroker a s' mâjhone, il a co s' calote so l' oraye et gn a lontins k' i n' est pus saive.

Arivé â ponte d' l' Ârton, i voet l' noere comere, ki tot l' monde endè câze, raspoyeye al pilasse. « A ! Vo t' la, ti, noere sôrcire. A ! C' est twè k' est so l' dos d' nos djins ! Ti vas vey come t' end ârès co hâsse après l' taene ki dji m' ti va dner ! » I berlondje, les bresses tot lâdjes, po l' apicî. Mins d' on randon, i s' ritrove a cwate pates, emacralé dins on bouxhon di noerès spenes. I cwinklêye come on coshet k' a pierdou s' mame pask' il a des gretes toplin s' vizaedje. Foû des gotes, i s' rind conte k' i s' a mzuré avou on fayé fagot di spenes.

I n' tâdje waire po rabroker â câbaret so l' plaèce et rawè s' sonk. Come on lyi dmande cwè et kesse, po ses gretes :

« Dj' a croejhlé l' noere sôrcire, mins dji lyi a dné ene taene pire ki foice, k' ele s' è sovènrè po l' restant d' ses djoûs ! »

On câzaedje come ci-la, i vât sacwants tournêyes di peket so l' conte des pratikes : des cias k' avalnut l' caribodinne, des cias ki sondjnut « I vicrè co après awè minti. »

Troes moes pus târd, on-z a rtrové l' dispouye do gros Zefir aflaxheye tot l' long d' l' Ârton. « Il est moirt di s' bele moirt ! » a-t i dit l' medcén. « Oyi ! On dit ça ! » maltonnut i, dins l' vijh-nâve. Mins on voet bén so leu vizaedje k' i gn a pont d' dote so çk' i croeynut !

C' est come ça k' Lonzêye a divnou on fayé vizaedje et k' ene comere, pareye a vos, pareye a mi, s' a rtrové dins on boigne conte.

Djâke Desmet, e 2012

Agricoûteure / Istwere

Li noer u l' bazike

Savoz bén çki c' est ? Nonna ? C' est l' alomâcion d' èn ingrais fosfaté, foirt ritche e calciom k' on houkive ossu « scoreyes Toumas ». Des anêyes à long, ç' a stî l' ecrâxhe li pus eployeye e l' Årdene, po coridjî l' surté (acidité) del tere.

Copuvite pask' on-z aveut l' tchance d' awè les oujhènes al poirtêye del mwin, dins l' Lorinne, li Grande Dutcheye et minme el Gâme, a Mson.

L' Årdene et l' bazike

C' esteut l' Lussimbork nosse meyeu ahesseu, avou les oujhènes di Rodindje, di Diferdindje, d' Ech-so-Alzete. Ké vî cinsî ki n' si sovegne del marke "Columeta", k' avént des saetchs di djute foirt ricwerous ?

Li tere d' Årdene est foirt seure (acide). Câte k' ele n' a nén profité do rtoû del mer - come do costé del Fâmene - k' a apoirté, des meyes ans à long, les caracole di mer et les gurnâtes avou leu calciom. L' Årdene, k' a dmore disnaivêye [surnageante], a wârdé ene seure tere, çou ki n' ere nén l' meyeu po-z awè do rindaedje. Il avot djete di tchâsse [chaux].

Divant l' prumire guerre, les ingrais n' estént nén cnoxhous. I faleut passer avou l' ansene des biesses et on pô d' tchâsse k' on aléve cweri a Welin avou les tchvâs. Bén pô d' tchoi !

Cwand les scoreyes (li « noer » u l' « bazike ») ont-st arivé, leu fosfôre et leu tchâsse ont stî l' sorfa [providence] po l' Årdene. On n' a nén manké d' è profiter. Les 12% d' fosfôre et les 45 % d' tchâsse do basike, sitindou a plaijhi, ont, al longue, coridjî l' manke di tchâsse. Li tere produjheut mî et, par la, rindeut l' vicâreye des cinsîs on pô pus âjheye.

Nosse bazike nos a vnou tant k' on-z a tiré del minete, on pôve minrê fosforike k' on saetchive e Lussimbork. I faleut bén k' on djoû, les menes si spoujhénxhe. Les oujhènes, so ç' tins la, si modiernijhént et dmandént on minrê brâmint pus ritche e fos-

fôre. On l' a trové e l' Suwede et ç' a stî l' fén do noer.

Produjhaedje des scoreyes

Câzans on pô di ces scoreyes la, aponteyes pa l' indjenieur Toumas et waitans comint k' on les fjhéut.

On saetch di scoreyes Toumas

Dins l' hôt-fornea, on-z afornêye on lét d' minrê et on lét d' coke. Il è rexhe on scroufier [fonte], bén sovint cassant, et pus mâlâjhey a-z eployî. I faleut don candjî li scroufier e-n acî. Comint ?

Li scroufier, ki rexhe dins les 1.100 grés C, on l' poite a 1.500-1600°C dins on cviertixheu. C' est la k' on rascod l' bazike à

On molén à scoreyes

prume - paski pus ledjir -, et l' acî pus pezant vént après.

Pus spepieuzmint. Li scroufier si vude dins des grandès potches, dissu des ferayes. On vude ossu l' tchâsse et on met co des mitrayes di keuve. E shoflant

d' l' ocsidjinne, on fwait monter l' timperateure et on rastrind l' carbone.

So ç' tins la, on-z analize sins lâtche l' acî e formâcion. Li tchâsse, leye, dins tout ça, bouyone, schoume, si rashonne et nedje âdzeu do brouwet. À moumint volou, on clintche les potches tot douçmint et on vude çou k' a divnou « scoreyes » dins des grossès fômes [moules] poizés so des wagons esprès. La, i rafroedixhèt.

Sorvént adon ene termene di stocaedje a l' ouxh po dismantchî li scoreye k' a prins e rafroedixhant. Vént après : li broyaedje dins des grands broyeus, avou des bolets ki berouyèt onk so l' ôte po-z amoenner l' bazike al finesse volowe. Li noer pout adon esse assaetchî, analijhî, eticté, et metou ezès wagons po nd aler dins les payis d' coûteure. I fât dire ossu ki l' bazike doet-z esse fén assezo poleur ataker les acides del tere.

Amon l' martchand

Li hik, dins tout ça, c' est k' on n' arestêye nén do fé do bazike, mins k' on nel seme nén tos les djoûs. C' est la ki l' martchand d' ingrais etervént, e tnant dins ses magasins, des longs moes durant, les scoreyes k' on vindrè à mâss u a l' erî-sâjhon.

Li stocaedje ezès saetchs de djute n' esteut nén rujhûle. Ci n' ere nén parey avou les saetchs di papî. So les kékes moes ki l' noer esteut epilé, li tchâsse do bazike ripurdeut l' crouweur di l' air et fjhéut gonfler les saetchs. Ces saetchs la, ki fjhént 75 kilos, estént loyîs al gueuye avou do fi, ey avént l' cou keudou al machine. E gonflant, c' est l' cou ki veléve li prumî et nos oblidjive a tni les saetchs astampés. Vos câzez d' èn ovraedje.

Avou les saetchs di 50 kilos k' estént des saetchs a intrêye d' air, ça n' gonflot nén tant, mins todi assez po fé tronner les ouxhs a l' estaedje.

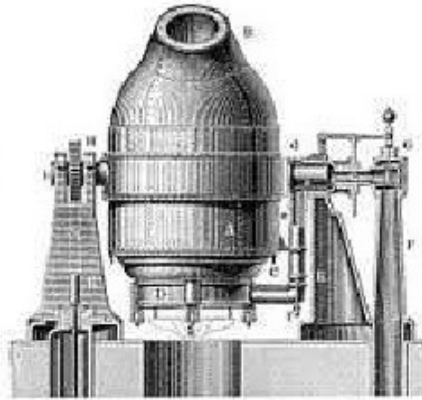
Divant l' guere di '40, li bazike vineut todi e saetchs di djute di 100 kilos. On les ctapéve so s' dos u avou des diales (berwetes às deus pitès rowes). I faleut-z esse foirt. Come l' ome di Graide ki semève dins les royes avou l' saetch dizo l' bresse !

Dijhans ossu ki, po-z aconter les sôres di minrê et leu dôzaedje, li bazike si vindeut a l' unité di seur di forfôre (acide fosforike) dismantchève dins l' seur di citron (acide citrike) a 2 %. Nouv côps so dijh, on s' fiyive a l' analize di l' oujhene. Mins il arivève k' on-z euxhe des cinsîs ki dmandént l' analize a l' arivêye. Cwand l' ingrais vineut d' esse livré, dji dvéns aler amon l' cinsî et prinde, avou on poujhoe [sonde], on sayoe (echantiyon) dins ostant d' saetchs, maxhî comifât, et lzès mete dins troes pitès botayes. Pu on selève al céré avou tchaeke botaye si catchet, et on les voyive dins on labotatwere di l' Estat. Li rzultat esteut adon definitif.

Ersè et enute

Cwand l' guere di 40 a-st arivé, ç' a stî fini do bazike. Il aveut prins èn ôte tchimîn (l' Al-

magne). Il a falou s' aeurer a ene espece di fosfate di

On cviertixheu

Campene ki n' si dismantchive waire. Mins, les pakets d' bazike k' on-z aveut semé dvant l' guere estént ene fameuse rezieve, k' a continuwé a travayî les troes prumirès anêyes. Ci n' a stî k' e '44 kel manke s' a fwait sînte.

Do côp après l' guere, li bazike esteut co râle. Li pô k' on-z aveut adon, i faleut aler a Brussele poirter ene boune ewalpêye di sôs po nd awè. Pu l' bazike a rivnou pitchote a midjote, et on-z a rataké al maxhî avou l' potasse. Vos cåzez d' ene bezogne. Adon, les grossisses s' ont metou a fé

l' maxhaedje zels-minmes, come onk di Longuî. On lomève ça les « scoreyes potassikes », ki fjhént 12/6 po les pasteures et 12/12 po les fours et les coûteures. Tot ça a duré tant k' i gn aveut do bazike. Mins, il a divnou râle et il a co falou arester ça.

Ureuzmint, les tchimisses ni s' avént nén rispoizé. So l' etrefwaite, i nos avént trové des ingrais complets N-P-K, avou l' azote, li fosfôre et l' potasse, tot maxhîs eshonne. Pu pâr avou tchaeke grinnete aveur les troes elemints nourixheus, a pârts ewales.

Dispu k' les tracteurs ont-st arivé et k' il ont divnou todi pus gros, les semoes ont crexhou si-fwaitmint, tantea ki l' semaedje d' ingrais n' a pus stî k' on djeu a costé del bezogne ki ça dmandève pus yeure (pus timpe). E n' passant k' on côp l' semoe, ça permete d' avancî pus vite dins l' mâss et d' profiter des bounès djournêyes, ki sont pas des côps râles. Les vîs saetchs, zels, ont fwait plaeece à vrak et às bicbaks di 600 et 1.500 kilos, k' on pout vudî âjheymint dins l' semoe. Pus dandjî d' ramasser les saetchs al tere !

On n' arestêye nén l' progrès !

Louis Baijot, li 11 d' octôbe 2012

Abondroets (shûte del p. 7)

po-z amidrer Linux, nén djusse por zels mins po tertos. Sins Linux, i n' sârént fé bouter leu biznesse. Tot ces éndjoleus la ki fwaiynut Linux sont payîs, minme si nozôtes, les pitès djins, ns avans l' sistinme po rén.

Les waloneus dvrént i mete leus tecses e licinces libes ?

C' est sorlon çou k' on vout fé avou. Si c' est djusse po fé viker l' lingaedje et n' nén wangnî s' crosse avou, pocwè mete des bârires ? Et s' on n' vout nén piede trop ses cwârs et si possible ndè wangnî kékès

picéyes, inte di nozôtes, kî çki va vni hacner des tecses e walon ?

Portant, âdjourdu c' est l' dictateure des droets d' oteurs. L' industreye traite a rlaye les pitès djins di hapeus. Ciste anêye ci, li SABAM a minme fwait ene inspeccion a ene fiesse mon nos vijhéns po fé payî li djouwaedje "publike" del muzike k' i djouwént.

On s' plind todi k' on nos fwait payî po tot eyet k' on va trop lon d' nos djoûs. Mins l' candjmint di cisse môde la pout ataker pa nozôtes, tchaeke di nozôtes.

Ca tchaeconk pout fé tourner s' t éndjole avou on sistinme d' operance libe, Linux, sins

dveur pirater Microsoft. On pout eto eplaidî on plan des rowes di s' viyaedje grâce a Openstreetmap, sins dveur payî a des societés k' ont les troes cwârts do tins rcopyî des mapes di rowes nén ddja da zeles. Vos n' avoz pus dandjî di « haper » ene foto del Daegntoele po mete ene imådje e veste ovraedje. Des cints di fotografes vos ofrixhnut leus fotos po rén so les Cmons d' Wikipedia.

Decider di n' nén mete tos ses oûs e minme tchena, c' est ça ossu, l' liberté.

Jean Cayron, li 25 di nôvimbe 2012

Noveas lives e walon

Èn Àrdinwès fou di s' payis

L' otobiogrefeye da Artur Schmitz, kiminceye dins les rvuwes "Coutcouloudjoû" et "Singulîs" avou les spoûles di si ptite djonnesse, si porshût cial avou des esperyinces di vicaedje ki n' avént co waire sitî discrîtes dins les lives e walon

Deus lives di 150 pådjes tchaeke, ratournés e francès vizon vizon, eplaidîs på Muzêye do Pârlaedje e l' Àrdene.

Li prumî raconte si veye di 15 a 21 ans, dj' ô Bén, di 1939 a 1945. Vos âroz rade comprins ki ci n' fout nén totès rôzes et totès violetes.

E 1939, li djonnea aide si pa dins les ovraedjes del cinse. Avou ça ki, e moes d' djun, al pelinne [saison de l'écorçage des jeunes chênes] il eterprindèt ene pârte di tcheneas a peler e l' Grande Dutcheye. Oyi, paski nosse sicrijheu dimeure a Wârdin, djuste astok del frontire lussimbordjwesse. Àresse, il ont des vijhens schoirceus lussimbordjwès, mins ki ç' n' est nén målåjhey di s' comprinde, pask' adon (1939, dabôrd), on cåze co walon a Sonlé. C' est ces djins la d' Sonlé ki lzî vénront co espliker, e 1941, kibén les Lussimbordjwès sont disbâtchîs. Ca, zels, il ont stî anecsés pa les Almands, et dveur aler sôdâr dins l' Wehrmacht. End a ki s' ont pindou po n' î nén aler.

Mins rivnans å 10 di may 1940. A 16 ans, Arthur est oblidi d' rdjonde les CRABs [Centre de Recrutement de l'Armée Belge] ki dj' end avans cåzé dins l' Rantoele 62. Ki, lu, i va fé bråmint del voye a pî, aler et rtoû. Bastogne (li djindåmreye ki ls aveut ahokî est vude); Måtche (alez a Dinant vozôtes-minme !); Dinant-Bernissart e trén; pu a Tournai a pî; prumî bombårdumint; a Courtrai avou les coreus-evoye civils; avni el Flande, bouter dins les cinses po wangnî s' crosse, disk' al capitulacion li 28 di may. Adon, riprinde li voye å

Arthur SCHMITZ

On-Àrdènès fou di s' payis

Sâze ans an 40

Chronique d'exode et de déportation

Musée de La Parole en Ardenne

rvier, cåzu tot a pî. Sâf on camion almand ki l' a tcherdjî di Bande a Bastogne, pask' i rotéve avou des ptitès djonnetes.

Po n' vos rén catchî

Paski li ptit Artur, tot-z endalant, esteut dandjreus bedô [puceau]. Mins pus tot rivnant. Çoula cminça dins ene cinse el Flande, la k' ene des troes comeres del måjhône "li rwaitive drole". Et, al nute, li fé coûtchî dins ene tchambe (et nén dins les strins, e l' gregne). Pu l' î vni rdjonde, et zels si cmachî.

Ci n' serè nén l' dierin côp ki li scrijheu nos conte ses furdinnes avou les rprezintantes do bea seke. Cwand, di 1942 a 1945, i va dveur aler al Werbestele, et ovrer dins ene oujhene e l' Almagne, i va aveur ene "djonnesse" cåzu normåle. Il a ene mayon "oficire", Francesca, ene Almande, overresse el minme oujhene. Mins ça n' l' espaitche nén di fé bon camaeråde avou l' Rüsse

Olga, et di rçure des letes totes les samwinnes d' ene Walone, sour d' on camaeråde.

Lacobén ! Ca c' est totes les ptits rawetes d' amagnî ki ses mayons lyi avoyént ki l' a leyî haitî. Et çoula mågré on moes dins on "camp di rdresmint", k' i nd a rivnou freyî di sacwants kilos.

Pocwê î aveut i stî reclôs ? Si dji vos l' di, vos è sâroz ostant k' mi, et vos n' âroz pus hâsse d' atchter l' live. C' est å Muzêye do Pârlaedje e l' Àrdene, 18 €; 30 € po les deus (Li deujhinme live, c' est sol Congo) å conte BE78 0682 1708 2286, + 5 € po l' evoyaedje. Racsegnes: Djowel Tiri: 0479 220 381 & museedelap parole@gmail.com.

Lucyin Mahin

Les pus teribes djoûs, e camp d' Hinzert

On djoû, gn a yeu on prijhni ki s' aveut sâvé dins on comando do bwès, mins so èn ôte tchantî ki l' nosse. Li målureus aveut stî rprins pa les tchéns et les S.S.. Il esteut ocupé a mori cwand dj' ans rivnou al nute. Come pûnicion, dj' avans dvou tourner âtoû del plaèce d' apel tote li nute, disk' a tant ki l' coir, ki vikéve co on pô, k' esteut coûtchî å mitan del plaèce, rinde si âme å Bon Diu.

Nén dandjî d' dire ki dj' n' avans pont yeu d' soper, et ki l' fwîn nos a espaitchî di doirmi, mågré k' dj' esténs crevés. C' est on miråke, si après cwate samwinnes di ç' traitmint la, dj' esténs co vicants, mågré k' dj' esténs come des skeletes et k' dji n' è plénxhe pus.

(p. 75).

Letes di lèjheus & ciberrôbaleus

Dimande di paroles

Françwès Nyns sicrija :

El Rantoele 63, pådje 21, pol dimande di paroles, i n a bén on sketch da Françwès Renard "Djôzef a messe". Dj' a l' 33 toûs; Fåreut scrire les paroles. Dji n' les trove nole pâr.

I n a ossu ene tchanson da Tchåle Bartholomez "Cwand dj' esteu-st âcolete" so l' air "c' est des canayes, fré Hinri". Dji vzel pou evoyî, pârtaicion, muzike et tot.

Nyns, François, 34, rue Bois Malette, 4460 Grâce-Hollogne.

Houyires et tcherbonaedjes walon a l' oneur

Les cwate houyires walones do Grand Hornu (Mont), do Bos d' Luk (El Lovire), do Bos do Cazî (Tchålerwè) eyet d' Blegni-Trimbleu (Lidje) ont stî rashowes e Patrimoenne daegnrece di l' Unesco.

Cassetes da Lucyin Mahin å Muzêye do Pârlaedje e l' Ârdene

Ene cwarantinne di cassetes odio ont stî rmetowes pa Lucyin Mahin å Muzêye del Parole. Ele divrént esse éndjolijheyes et divni schoûtâves sol waibe do Muzêye (dijhans todi kécfeye).

Gn a ossu bén des respondas tecnikes di viyès djins ("temoens diyalectolodjikes") ki des kesses so l' avni do walon, et so des sudjets d' asteure.

On tot ptit scrijhaedje e walon...

Djôr Staelens nos emila :

Mes djins,

Divant les vôtaedjes, nos avans rçuvou brâmint des papîs dvins nosse boesse ås letes.

Gn a yeu onk di papî - et seulmint on seû - k' a yeu sacwants mots e walon. C' esteut li papî da Tîri Warmoes, et s' PTB. La, i dit, e walon: «les djins ås liyârd, les prometeus d' bons djoûs».

Veyanmint k' "liyârd", c' est on mot do Hinnot, dj' a sondjî k' nost ome, mâgré k' i dmeure a Sint-Serwai (il est câzumint nosse vijhén), i sereut do Hinnot.

Âré k' neni, vos ! C' est on Flamind, k' a skepyî a Tournôt (Turnhout), poy abaguer etur nozôtes.

I scrît: «Même si Namur est la capitale de la Wallonie, cela reste une ville provinciale. Je ne connaissais pas vraiment cette ville, au fond [...] J'ai même essayé d'apprendre le wallon. J'ai suivi des cours, mais je n'ai pas persévéré parce que les gens étaient là pour le perfectionner, pas pour l'apprendre.»

Motoit k' il âreut stî ås Relîs? Douvént adon k' i dit "liyârd"?

Cwè k' vos pinsez del politike, i m' shonne ki cist ome cial est l' seu politikî ki fwait avou l' walon so Nameur. Et c' est on Flamind, sapinse k' on dit.

Waloneus revoyes

Arthur Schmitz

(20 d' avri 1924 - 28 d' octôbe 2012)

I n' a seu esse la å strimaedje di s' live, a Bastogne, al djournêye do walon do 20 d' octôbe. Il esteut ddja ki "hossive e mantche", a l' ospice a Årlon.

C' est did la ki prinda l' voye po raler d' l' ôte des costés.

E walon, i trovêve k' on pleut djâzer di totafwait. Si a-t i moenné li tâvlêye "cayets d' enute" (sacwès d' âdjourdu) al soce des rcâzeus d' walon di l' Ârdene nonnrece, cwand i s' rapôulént a Bietris (1995-2001). On lyi doet sacwants noûmots come "ôlpesse" [*marée noire*].

On mwaisse po raconter des paskeyes divant les djins, come al fiesse d' esté do Park des deus Oûtes, avou l' André Lamborelle.

Foû d' ses scrijhaedjes e walon, il esteut eto on ramasseu d' viyès usteyes, et minme on schinleu [*vannier d'éclisses de noisetier*]. C' est come çoula k' il aveut rescontré les cis k' alént divni les rcâzeus d' walon di l' Ârdene nonnrece al "Ritrovinne" di Transene e moes d' mâss 1994.

Joseph Lahaye

(14 d' octôbe 1921 - 3 d' octôbe 2012)

Ene cârire ene miete come l' Artur Schmitz. Gazti agricole, pu sindacalisse, pu manaedjeu di soces agricoles do pays d' Vervî.

Ci n' est k' al pinsion, lu avou, k' i s' mete a scrire e walon. Dins les "Cayés walons", "Li Rantoele", "Coutcouloudjoû". Foice k' i dmeure adon a Sâvnire, dilé Djiblou.

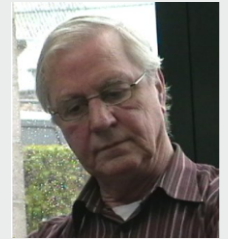

Avou des studiants UCL di sociolinwince (Bietris, 2000)

Ledjirmint da vosse

Biyets tchampnwès

Dispu deus ans, l' escole di rfondou walon d' Bive a divnou eternâcionåle, avou on novea scolî, Gérard Avril. Ci n' est nén seulmint on Francès, mins c' est l' dierin scrijheu do "tchampnwès d' Beldjike", veyanmint k' i note l' accint di Srodâ, on vijaedje a ene pixheye di Bôhan. Nos lyi dnans l' parole, accint et scrijhas tot parey.

Civilité d'à ç't' heure

Bauho. Sur Semois. El dérin a déchodant la **Semois**, el premi a remontant la **Semoy**.

La Taverne Ardennaise, sur la place, en face dou flanc de l'eglise, C'est m'n'auberge depuis... quèques dijain-nes d'onnées; nos n'a dérans mi de pus. Mi la pein-ne dé se vi-yi de pus qu'y ne fât.

Les tourisses sus la terrasse à faire tchâffer leu bîre, dje vos demande un pau ! Mi, c' est la tabe tout de suite à droite ann otrant. Une gueuze; la qué ? djé ne vos le dérai mi; n'y ait de pus de gueuze què dje n'ai d'humeurs.

Eç t' aprè-midi-là, un somedi, une vingtain-ne dè buveux. Là-haut, dos la deuxième salle, une pètte bande qui causot fort, qui rigolot fort, sans qu'on cauprod. Vos az deviné.

Et pis, dos le coin dou comptoir, une djaunesse. Blonde, pa-dzous l'abat-jour dé la lampe. Distinguée. Tailleur gris-rose avet casavec grenat. Pétites lunettes. Qui boit une krick, toute seule, a tournant les pages dé... me senle-t-y, el Soir dé Bruxelles. Qui ne fait attention à rin d'aute. Qui n'erwète mi sa portable. Qui ne guette mi la porte. Toute seule et bin tranquille.

Quoi qu'ille fait là-dlé ? Pourquoi toute seule, belle comme ille est ? D'a d'où est-ce qu'ille vint ? Quoi qu'ille fait dos sa vie ?

Des tas de questions pour mi. Attention, ille n'ait mi trente ans. Dj'ann ans ...-ante dè pus, n'allez mi croire... Mais des tas de coups d'œil ossi, de ma côté.

Dè trop sûremot. Pasqu'à un momot ille froume sa gazette, bin calmémot. Ille étod ses mains dessus, bin posémot, ille m' erwète bin franchemot, les zyus bin clairs, un grand sourire bin blanc et bin avenant.

- Dis don, te ne vouros nin me lai-yî les brôyes, vi-ye pantouffe ?

Gérard Avril, 08-08-12

Vivemot la frontière !

De ma tops, n-y avat des frontières. Surtout iune, qu'état franco-belge dos un sens et belgo-française dé l'aute. Avet, bin sûr, des douon-yis des deux côtés.

Çou ki fait qu'on z'avat le plaiji de frauder. Dou toubaque, dou cafet, binatodu, et des tas d' autes tchoses bin agréabes. Pa les routes, pas les bos, à pid, en vélo, en voiture, dj'ai bin fraudé.

Et dère qué ce plaiji-là n'existe pus; pus de frontière, pus de douon-yis ! Bin triste, allez !

Mais suivez bin ma raisounnemot.

Nos allains à confesse. et nos ètains oblidge d'avouer toutes nos p'tites et grosses fautes, nos péchés, quoi.

Or aucun curé ne m'ait jamais oblidge à avouer que dj'avans fraudé.

Donc, la fraude n'est mi un péché.

Alors, pourquoi qu'on nos ait retiré la fraude ?

Dje vès des frontières, au moins iune, et de la fraude.

Ermarquez bin, en plus, qu'y n'y ait co des pa.yis en Europe qu'y leu reste des frontières. Et pourquoi que nous autes nos n'y ans pus droit ? A d'où est-ce qu'ille est, l'égalité ?

Allez, vite fait, bien fait, qu'on nos remet nô frontière ! Linchamps, Srodâ, Ch'ponsart par exempe. Et les douon-yis qui vant avèt. Ça f'rait quèque tchômadge en moins, et dou plaiji en plus.

Ça n'est-y mi une idée d'avenir ?

Surtout si la wallonne Belgique es met de la partie.

Po les sincieus

Sacwants piceures do tchampnwès a-z apicî fou des tecses

Prezintoe d' apârtinace omrin (fr. : mon): ma (*ma raisounnemot*).

Pont di S tipikes do walon come dins "costé", "stinde".

Pont d' suddjonctif : (*qu'on nos remet des douon-yis, sans qu'on cauprod*); e walon : k' on nos rmete des dwanîs; sins k' on comprinde.

L' adviebe di noyaedje, c' est "mi", et nén "nén".

Codjowaedje do viebe "awè" a l' indicatif prezintrece : come el Basse Àrdene ey el Gâme : dj' ê, t' ès, il è (ciddé, sicrît : *il aît*).

Asteme: l' oteur ni note nén les spotchaedjes des halcrosses E : *qu'on z'avat le plaiji* = (Feller) qu'on-z-avat l' plêji

L' ABERTEKE ET LES CRIS D' PERON

Copinreyes

Copinreye di Bastogne

Tâves di rcâzaedje e walon tos les 3es londis do moes.

Racsegnes : Claudine Voz
claudinevoz@hotmail.com

Les rcâzeus d' Bive (Bièvre)

Aisse del Tuzance: copinreye li prumî mârdis do moes, di 15 e a 17 e. Racsegnes : Dorchimont, Mady
mady.dorchymont@skynet.be

Les djâzeus d' Manhé

Sale comunåle, tos les 4inmes mierkidis do moes. Racsegnes : Jean et Anne-Marie Leclerc

Copene Oufa (Oufalijhe)

Tâves di rcâzaedje e walon a dates tchoezeyes tchaeke cõp ; Racsegnes : André Lamborelle (061 28 94 26), Marcel Leboutte (061 28 91 14).

Copinreye di Rindeu

Li prumî londi do moes a 20 eures. Racsegnes : Jean-Marie Hamoir 084 47 78 57. jmhamoir@skynet.be

Tâvlêye di walon di Rotchfoirt

"Accueil Famenne", les prumîs et troejhinme mierkidis do moes. Racsegnes : Désiré Malet
d.maletsonveau@skynet.be

Copinreye di Tchârnoe

(Tchaurnè, Charneux-Harsin)

Såle do viyaedje, li 3inme mârdis do moes Racsegnes : Josée Buron:
joseeburon@hotmail.com

Li copinreye di Timister

Li prumî djudi do moes a 20e ; Racsegnes : Léon Bomboir (087 44 61 85).

Li copinreye des trôs d' soteas, Tchôfontinne

Racsegnes : Marcel Louis (04 351 72 71 / 0474 29 02 59).
causeriealusine@hotmail.be

Li copinreye di Ståvleu

si passe deus cõps so l' moes, les prumî et l' troejhinme mierkidis, di 17 a 19 eures, å locå d' Electrabel. Racsegnes : 080 86 32 27.

Copinreyes do Roman Payis

Gré-Dwecea : a 2 e. di l' après-nonne, al såle di spõrts, li troejhinme londi do moes. Racsegnes : Guillaume Warnier.

Perwé : Racsegnes : Andrée Flesch 081 65 55 20;
petitelouyse@yahoo.fr

Oû-l'-Grand : Racsegnes: Joseph Decossaux 019 63 49 61.

Sicoles di walon

Les scrijheus walons do Lussimbork

Sicole comunåle d' Årveye (Arville), on semdi par moes, di 2 eures di l' après-nonne a 5 eures del ves-prêye.

Racsegnes : Willy Leroy, 061 61 16 25, willy.leroy@belgacom.net

Univiersité des 3 cõps 20 di Lidje

tos les vénrdis a 9 eures: Racsegnes: Anne Delporte, Esplanade de la paix 8/176, 4040 Hesta; Denise Willem, Avenue du centre 116, 4821 Dizon-Andrîmont

Les scoles di Bive do bontins 2013

Mârdis 5, 12, 19 et 26 di mâss 2012 a l' Aisse del Tuzance di Bive, di 14 e a 17 e. Racsegnes : centre.culturel@bievre.be

Årtchives des scoles dispu mâss 2005 so l' Aberteke ou sol pådje "Scoles di Bive" do Wikipedia walon.

Les scoles di walon a Serè

mârdis di 16 a 18 e. racsegnes : R. Joelants (04 336 09 56) - F. Chaumont (04 336 21 79).

.....

VoBuze (Youtube)

sol tévé walon-câzante

<http://www.youtube.com/wlntv>

Li fiesse do bedot

Rapoirtaedje sol fiesse do bedot e Marok, sortitré e rfondou walon

Ôtès tchinnes

Toplin d' muzike walone classike sol tchinne da [René-Jean Michel](#)

Des scrijhaedjes léjhous pa l' oteur sol tchinne da [Jacques Desmet](#)

Fimes d' imådjes avou l' Professeur Titôrvå sol tchinne do Rabultî. Tapez : [Rabulets](#).

Do tchôd-modou so les waibes e walon

L' Aberteke

<http://aberteke.walon.org>

Les dierins fimes del tévé walon-câzante; pådjes di scrijhaedjes : Willy Bal, arimés Lucyin Mahin

Dictionairaedje : motî d' Cînè et d' Sint-Houbert

Li Wikipedia e walon

est crås di 12.580 årtikes (å 1er d' decimbe 2012).

<http://wa.wikipedia.org>

Li Wiccionaire

<http://wa.wiktionary.org>

On cmince a studyî assez bén di pttits mots (pa, mon, amon), et des viebes disrîlés (voleur, awè, prinde, vini).

Å 1er d' decimbe 2012, gn aveut 8.367 årtikes.

Libes programes éndjolikes e walon

<http://walotux.walon.org>

Foroms et lisses

<http://berdelaedje.walon.org/>

<http://walon.cultureforum.net/>

Pådje do "Fesse-bok" "Payis condruze et walon"

... avou, câzu tos les djoûs, des tecses e walon, da Jean-Pierre Dumont (l' askepieu del pådje), Jacques Desmet, Bernard Louis, José Schoovaerts, comintés pa Richard Joelants, René-Jean Michel, et hay vos nd âroz. Les novelès videyos ki les uzeus tipèt so "VoBuze" î sont-st anonceyes.

MINS : c' est ene pådje privêye. Po-z î esse priyî, dimandez a onk des pus vayants uzeus.

RANTOELE L° 64

Lidje, la èn an (Pierre Kroll) p. 3

Sireye (Martial Ledecq) p. 4

FDF e l' Walonreye

(François Nyns) p. 4-5

Guere des scoles (Mady d'Orcimont) p. 5

Noveas tchampions (Jean Goffart) p. 6

Libes programes (Jean Cayron) p. 7&19

Noyé, teyolodjicmint (Georges Sfasie) p. 8

Binde d' imådjes : li Pirete (5) (Djozewal) 9-10 & 15-16

Memweres : Al Werbestel (†Arthur Schmitz) p. 11-13

Arimé : Pormoennåde (†Joseph André) p. 14

Skepiaedje d' ene viye croeyance

(Jacques Desmet) p. 17

Ecrâxhes å fosfate (Louis Baijot) p. 18-19

Otobiografeye da Arthur Schmitz

(Lucien Mahin) p. 20

Letes di léjheus et cibernaivieus p. 21

Waloneus revoyes p. 21

Biyets tchampnwès

(Gérard Avril) p. 22

